

PROCESY DIGITALIZACJI DZIEDZICTWA

PRAWODAWSTWO, TYPY REPOZYTORIÓW
I PRZYKŁADY ICH WYKORZYSTANIA
W LATACH 2004–2014

PROCESY DIGITALIZACJI DZIEDZICTWA

PRAWODAWSTWO, TYPY REPOZYTORIÓW I PRZYKŁADY ICH WYKORZYSTANIA W LATACH 2004–2014

MARIUSZ DZIĘGLEWSKI, ALDONA GUZIK

Wydawca:

małopolski
instytut
kultury **mik**

INSTYTUCJA KULTURY
WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

M MAŁOPOLSKA

Małopolski Instytut Kultury w Krakowie

ul. 28 lipca 1943 17c, 30-233 Kraków

tel.: +48 (12) 422 18 84

www.mik.krakow.pl

Publikacja powstała w ramach projektu
*Cyfrowe praktyki i strategie udostępniania i odbioru
dziedzictwa kulturowego w Polsce w latach 2004–2014*

Koordynacja projektu:
Piotr Knaś, Weronika Stępniaik

Zespół projektowy:
Mariusz Dziągłowski, Anna Fiń, Aldona Guzik,
Marta Juza, Jadwiga Mazur, Piotr Knaś,
Kinga Kołodziejska, Weronika Stępniaik

Realizacja badań terenowych:
Patrycja Chlebus, Weronika Dominik, Filip Dudek,
Małgorzata Kliszczewska, Michał Kurcwald,
Izabella Mańnowicz, Agata Marciniak,
Monika Nadgłowska, Monika Przybyło,
Aleksandra Wielek

Współpraca:
Instytut Filozofii i Socjologii
Uniwersytetu Pedagogicznego
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Autorzy publikacji:
Mariusz Dziągłowski, Aldona Guzik

Koordynacja prac: Weronika Stępniaik

Adiustacja i korekta: **Marcin Hernas**

Okładka, skład i łamanie: **Grzegorz Laszczyk**

Dofinansowano
ze środków Ministra Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**

ISBN 978-83-61406-02-0

CC BY-NC-SA 3.0

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
DIGITALIZACJA I UPOWSZECHNIANIE DZIEDZICTWA W ŚWIETLE DOKUMENTÓW PRAWNYCH	8
1.1 Digitalizacja dziedzictwa jako domena polityk publicznych	9
1.2 Strategie i cele digitalizacji i upowszechniania dziedzictwa	18
1.3 Instytucjonalizacja i finansowanie procesu digitalizacji	28
POLSKIE REPOZYTORIA CYFROWE. PRAKTYKI DIGITALIZACJI I UPOWSZECHNIANIA ZASOBÓW ORAZ PRZYKŁADOWE SPOSOBY ICH WYKORZYSTYWANIA	37
2.1 Twórcy repozytoriów i mapa digitalizowanych obiektów	38
2.2 Zakres i formy udostępniania zbiorów na portalach internetowych	41
2.3 Stopień i formy interaktywności na portalach internetowych	45
2.4 Typy repozytoriów: twórcy i stopień otwartości na użytkowników	50
2.5 Sposoby wykorzystania zasobów cyfrowych w pracach dyplomowych	58
WNIOSKI Z BADAŃ	64
A Prawodawstwo w zakresie digitalizacji i udostępniania dziedzictwa kulturowego	65
B Polskie repozytoria cyfrowe i sposoby ich wykorzystywania	67
C Prace magisterskie	69
BIBLIOGRAFIA	70

WSTĘP

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie wyników badań zrealizowanych w ramach pierwszego modułu projektu badawczego „Cyfrowe praktyki i strategie upowszechniania i odbioru dziedzictwa kulturowego w Polsce w latach 2004–2014”, który jest wspólnym przedsięwzięciem badawczym Małopolskiego Instytutu Kultury w Krakowie oraz Instytutu Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Projekt został dofinansowany ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu Obserwatorium Kultury.

Pierwszy moduł badawczy miał charakter eksploracyjny. W jego ramach przeprowadzono przegląd głównych tendencji i kierunków w prawodawstwie dotyczącym procesu digitalizacji oraz dokonano wstępnej kategoryzacji zróżnicowanych form i sposobów digitalizacji zasobów dostępnych w internecie. Poddano również analizie sposób wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego w wybranych pracach dyplomowych obronionych w latach 2004–2014¹. Zastosowano w nim metodę badań niereaktywnych opartą na analizie danych zastanych. Główną techniką badawczą była analiza zawartości i treści trzech różnych typów obiektów. Pierwszą jednostką analizy były: dokumenty prawne z lat 2004–2014 dotyczące zagadnień związanych z digitalizacją dziedzictwa kulturowego; drugą: strony internetowe zawierające zdigitalizowane zasoby dziedzictwa kulturowego; trzecią: prace magisterskie studentów kierunków humanistycznych i społecznych. W badaniu wykorzystano bardzo obszerny i zróżnicowany materiał. Analizie poddano 102 akty prawne i dokumenty, 455 stron internetowych zawierających zdigitalizowane zbiory dziedzictwa kulturowego oraz 200 prac magisterskich obronionych w latach 2004–2014. Do wszystkich rodzajów analizowanych obiektów zastosowano dobór celowy. Baza aktów prawnych i dokumentów została sporządzona na podstawie informacji zebranych na stronie internetowej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) oraz bazy EurLex. Przy doborze dokumentów przyjęto następujące kryteria: data publikacji (2004–2014) i dziedzina / obszar tematyczny dokumentu (określony na podstawie słów

1 Zwięzły opis założeń metodologicznych na tym etapie badań można znaleźć w: Mariusz Dziegłowski, Marta Juza, *Praktyki i strategie upowszechniania i odbioru dziedzictwa kulturowego. Raport metodologiczny*, Wydawnictwo Małopolskiego Instytutu Kultury, Kraków 2015, <http://e-sklep.mik.krakow.pl/ebooks/raport-metodologiczny-cdk.pdf> (dostęp: sierpień 2015)

kluczowych)². Trzon bazy danych stron internetowych opracowano z uwzględnieniem trzech różnych źródeł: ministerialnych rejestrów instytucji kultury³ (znajdujących się na stronie MKiDN), listy stron archiwów społecznych znajdujących się na stronie projektu „Archiwa społeczne w Polsce” realizowanego przez Ośrodek Karta oraz stron internetowych wyszukanych poprzez popularną przeglądarkę Google za pomocą słów kluczowych. Z tak utworzonej bazy wybrano w sposób losowy 455 portali do analizy z zastosowaniem kwot (po 150 stron z każdego z trzech źródeł + 5 portali prowadzonych przez instytucje, które miały 2 strony ze zdigitalizowanymi zbiorami). Taki dobór próby podyktowany był potrzebą uzyskania jak największego zróżnicowania analizowanych form i metod działania związanych z digitalizacją i upowszechnianiem dziedzictwa kulturowego w badanym okresie. W doborze próby do badania prac magisterskich przyjęto natomiast zasadę różnorodności wybranych kierunków studiów, przy założeniu, że muszą się one łączyć z dziedziną kultury. Próba badawcza składała się z 200 prac magisterskich pochodzących z archiwów dwóch krakowskich uczelni: Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Pedagogicznego. Znalazły się w niej tylko prace obronione w latach 2004–2014, których autorzy wyrazili pisemną zgodę na ich udostępnienie. Wśród prac znajdują się dysertacje z kierunków takich jak etnologia, socjologia, kulturoznawstwo, historia, językoznawstwo, studia azjatyckie/bliskowschodnie, sztuka, sztuki audiowizualne, grafika.

W badaniu wykorzystano 3 klucze kategoryzacyjne do analizy treści. Klucz do analizy aktów prawnych składał się z 5 kategorii kodów: dziedzictwo, priorytety i cele digitalizacji, struktura instytucjonalna, zalecenia w zakresie digitalizacji oraz odbiorcy. Klucz do analizy portali internetowych składał się z 24 kategorii, które dotyczyły zagadnień takich jak: podmiot prowadzący portal, wielkość i typy zasobów, sposób udostępniania i interaktywność. Klucz do analizy prac magisterskich składał się z 14 kategorii. Zagadnienia, które w nim uwzględniono, to między innymi: zakres wykorzystania zasobów internetowych, typ zasobów i sposób ich wykorzystania.

2 Słowa kluczowe: 'dziedzictwo kulturowe', 'digitalizacja', 'dziedzictwo narodowe', 'upowszechnianie kultury', 'cyfrowe dziedzictwo'.

3 Lista dokumentów polskich i unijnych dostępna jest na stronie <http://www.digit.mkidn.gov.pl/pages/digitalizacja/dokumenty.php> (dostęp: maj 2015).

DIGITALIZACJA

I UPOWSZECHNIANIE

DZIEDZICTWA W ŚWIETLE

DOKUMENTÓW

PRAWNYCH

1.1 DIGITALIZACJA DZIEDZICTWA JAKO DOMENA POLITYK PUBLICZNYCH

W analizowanym korpusie pism prawnych znalazło się 46 dokumentów sporządzonych na szczeblu europejskim i 56 dokumentów krajowych. Ponad połowa poświęcona jest zagadnieniom bezpośrednio związanym z dziedzictwem kulturowym/narodowym (56), pozostałe natomiast wiążą się z tą dziedziną pośrednio – dotyczą bardziej wyspecjalizowanych obszarów, takich jak prawo autorskie, prawo biblioteczne, prawo archiwalne, muzealnictwo i ochrona zabytków. Analiza wskazuje na dynamiczny wzrost liczby dokumentów w latach 2004–2014 (od 2 w roku 2004 do 26 w latach 2013–2014).

Dokumenty dotyczą najczęściej zasad regulowania kwestii finansowania i programów rządowych z zakresu dziedzictwa kulturowego (jedna czwarta wszystkich dokumentów), znaczna część (21) porządkuje systemowe zagadnienia związane z kulturą, dziedzictwem kulturowym/narodowym, przy czym stosunkowo często autorzy dokumentów posługują się pojęciami 'sektor kultury', 'sektor kreatywny' czy 'branża kultury'. 12 dokumentów dotyczy zagadnień związanych z bibliotekami cyfrowymi i archiwami, jedynie 8 reguluje bezpośrednio kwestie związane z digitalizacją dorobku kulturowego. 8 odnosi się do prawa autorskiego, 6 – cyfryzacji, technologii i infrastruktury informatycznej, a 3 – zabytków. Szczególnie dynamiczny wzrost liczby regulacji prawnych spowodowany jest przez uruchomienie licznych rządowych programów w zakresie digitalizacji i ich finansowania oraz nowych rozporządzeń dotyczących prawa autorskiego. Najważniejsze dokumenty bezpośrednio dotyczące digitalizacji dziedzictwa kulturowego powstały w latach 2005–2008 oraz 2013–2014.

Dwie trzecie (61,6%) wszystkich zakodowanych⁴ fragmentów w badanych dokumentach dotyczy kontekstu i rozumienia pojęcia 'dziedzictwa' w aktach prawnych, sposobu definiowania pojęć takich jak 'digitalizacja', 'udostępnianie', 'upowszechnianie' i 'rozpowszechnianie' oraz typów obiektów kulturowych. W analizowanych dokumentach znajduje się stosunkowo dużo fragmentów dotyczących celów digitalizacji i upowszechniania dziedzictwa (9,3% wszystkich

4 Podczas opracowania materiału wykorzystano oprogramowanie QDA Miner wspierające jakościową i ilościową analizę treści, które umożliwia przypisanie fragmentów tekstu do poszczególnych kategorii analitycznych (kodów) uwzględnionych podczas analizy.

kodów), strategii (5,8%), instytucji (5,2%) i finansowania przedsięwzięć w tym zakresie (5,2%). Znaczna część dotyczy regulacji z zakresu prawa autorskiego (5,7%), a jedynie 3% – dostępności i sposobu korzystania z zasobów.

W dynamicznej analizie występowania zakodowanych fragmentów tekstów należy wskazać szczególnie na dwa okresy (2005–2006 oraz 2011–2014) znacznego wzrostu ich liczebności w kategoriach definiowania najważniejszych pojęć związanych z digitalizacją dziedzictwa oraz określania celów i zakresu digitalizacji. W latach 2005–2006 w dokumentach znalazło się najwięcej treści dotyczących struktury instytucjonalnej i finansowania przedsięwzięć digitalizacyjnych.

W zdecydowanej większości (85,3%) analizowanych dokumentów pojawia się pojęcie ‘dziedzictwo’, którego używa się w różnych kontekstach. Pojęcie to rozumiane jest odmiennie w dokumentach powstałych na szczeblu europejskim i polskim, przy czym dokumenty unijne traktowane są przez twórców polskiego prawa jako podstawa, do której nawiązują, a w niektórych przypadkach wręcz jako baza wymuszająca konkretne rozwiązania⁵. Zmieniające się w czasie rozumienie pojęcia ‘dziedzictwo’ w dokumentach unijnych powoduje zmiany również w dokumentach polskich. Najważniejsza różnica pomiędzy regulacjami polskimi i unijnymi dotyczy zakresu definiowania pojęcia ‘dziedzictwa’. W przypadku dokumentów unijnych pojęcie to odnosi się w szczególności do „dziedzictwa kulturowego Europy”, „europejskiego dziedzictwa kulturowego” lub „wspólnego dziedzictwa kulturowego Europejczyków”. W przypadku dokumentów polskich pojęcie to odnosi się do „dziedzictwa narodowego”, „polskiego dziedzictwa kulturowego”.

Z punktu widzenia definicji dziedzictwa najistotniejsze jest definiowanie w dokumentach europejskich pojęć ‘dziedzictwo Europy’ oraz ‘dziedzictwo europejskie/Europejczyków’. To pierwsze

5 *Program digitalizacji dóbr kultury oraz gromadzenia, przechowywania i udostępniania obiektów cyfrowych w Polsce 2009–2020. Raport o stanie kultury* (2009), Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 maja 2006 roku w sprawie szczegółowych zasad i trybu gromadzenia, ewidencjonowania, kwalifikowania, klasyfikacji oraz udostępniania materiałów archiwalnych tworzących zasób jednostek publicznej radiofonii i telewizji, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=wbu20060980680> (dostęp: sierpień 2015).

rozumiane jest jako wspólne zróżnicowane zasoby kulturowe każdego z państw członków europejskiej wspólnoty. Drugie natomiast większy nacisk niż na zróżnicowanie (zbiór zasobów pochodzących z różnych kultur) kładzie na to, co wspólne Europejczykom i decyduje o ich odmiennej tożsamości w odniesieniu na przykład do mieszkańców Ameryki Łacińskiej:

Europa jako byt polityczny musi pielęgnować wartości dziedzictwa kultury [...]. Dziedzictwo kulturowe świadczy o tym, co stanowiło od wieków istotę tożsamości Europejczyka. Tym samym stało się ono potężnym źródłem poczucia przynależności i wspólnoty, jaka łączy obywateli Unii Europejskiej⁶.

W istocie Europejczycy mają wspólne dziedzictwo kulturowe, będące wynikiem stuleci, kreatywności, ruchów migracyjnych i wymian. Europejczycy korzystają też z bogactwa, różnorodności kulturowej i językowej i wysoce ją cenią; inspirowała ona i nadal inspiruje wiele krajów na świecie⁷.

Podstawą tak rozumianego wspólnego dziedzictwa kulturowego są tradycje grecko-rzymska i judeochrześcijańska. Dziedzictwo europejskie postrzegane jest jako siła napędowa rozwoju, innowacji i postępu w kontekście globalnym, źródło humanizmu, tolerancji i postawy obywatelskiej⁸. W dokumentach europejskich położono nacisk na ochronę dziedzictwa zarówno

6 *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie* (2014). Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, KOM (2014) / 477, Bruksela: Komisja Europejska (dostęp: sierpień 2015).

7 *Komunikat dotyczący europejskiej agendy kultury w dobie globalizacji świata* (2007). Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, KOM (2007) / 242, Bruksela: Komisja Europejska (dostęp: sierpień 2015).

8 *W Europejskiej agendzie kultury w dobie globalizacji czytamy: „[...] europejskie dziedzictwo kultury rozumiane w swej różnorodności wyrazu i mnogości głównych wzorców, takich jak starożytność grecka, rzymska i judeochrześcijańska, z historycznego punktu widzenia umieściło Europę w awangardzie wszystkich kontynentów, okazało się niezrównanym napędem innowacji, rozwoju i postępu, który rozprzestrzenił się we wszystkich kierunkach i dziś jeszcze wciąż stanowi kluczowe odniesienie dla humanizmu, wzbogacenia i odnowienia duchowego, tolerancji i postawy obywatelskiej”*. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 10 kwietnia 2008 r. w sprawie europejskiej agendy kultury w dobie globalizacji (2007/2211 (INI)) (dostęp: sierpień 2015).

poszczególnych kultur i społeczeństw wchodzących w skład wspólnoty – co powinno być priorytetem dla poszczególnych państw członkowskich – jak i dziedzictwa rozumianego jako „dobro wspólne”, „wspólne zasoby” Europejczyków. Dziedzictwo europejskie to spuścizna wielu pokoleń mieszkańców różnych regionów Europy, która obejmuje również obiekty *born-digital*⁹, uznane za zagrożone i wymagające ochrony.

W polskich dokumentach pojęcie ‘dziedzictwo’ jest silnie osadzone w językowej tradycji, odwołującej się do narodu jako podstawowej wspólnoty kulturowej, dla której dziedzictwo stanowi dobro wspólne, decyduje o jej ciągłości i tożsamości. W preambule Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej mianem Naród Polski określono wszystkich obywateli Rzeczypospolitej, a wspólnota narodowa obejmuje również przodków i Polaków rozsianych po świecie, dlatego synonimem dziedzictwa jest również pojęcie ‘dorobek’ (‘pokoleń’, ‘tysiącletni’, etc.). Konstytucja określa też religijne korzenie dziedzictwa, wskazując na chrześcijaństwo i wartości ogólnoludzkie jako główne źródła polskiego dziedzictwa narodowego. Zawarto w niej również zapis o ochronie dziedzictwa narodowego, równego doń dostępu i wspierania związków z dziedzictwem narodowym Polaków zamieszkałych za granicą¹⁰. Odwołanie do dziedzictwa narodowego obecne jest w nazwach własnych głównych instytucji kultury w Polsce (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego) oraz w bardzo częstych w dokumentach sformułowaniach stosowanych w języku prawniczym (minister do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego). Podobnie jak w przypadku dokumentów europejskich trudno jest w nich wskazać jasną definicję i zakres pojęcia ‘dziedzictwa’, niemniej jednak pośrednio zakres ten zdefiniowany został w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 135 wprowadzającym zmiany w Ustawie o oddziałach administracji rządowej. Zgodnie z tym artykułem ochrona

9 Obiekty, które powstają w formie cyfrowej (np. filmy, zdjęcia).

10 „Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

„Art. 6. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. 2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

dziedzictwa narodowego obejmuje rozwój i opiekę nad materialnym i niematerialnym dziedzictwem, w szczególności: podtrzymywanie tradycji narodowej, ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, działalność muzeów, miejsc pamięci narodowej, ochronę grobów, cmentarzy wojennych, pomników zagłady, bibliotek, politykę audiowizualną, amatorski ruch artystyczny, organizacje i stowarzyszenia regionalne¹¹. Tak zdefiniowane dziedzictwo w pierwszej kolejności jest przedmiotem ochrony i zabezpieczenia, dlatego w dokumentach polskich jest znacznie więcej niż w dokumentach europejskich określeń czasownikowych odnoszących się do konserwacji zabytków, pomników, prac konserwatorskich i archeologicznych. W drugiej kolejności zasoby dziedzictwa narodowego winny być na bieżąco ewidencjonowane i udostępniane jako dobro wspólne Narodu, zapewniające jego trwałość i decydujące o tożsamości zbiorowej Polaków.

W latach 2004–2014 można dostrzec w dokumentach przesunięcie akcentów na działania związane z dziedzictwem oraz jego funkcje. Lata 2004–2006 to okres intensywnego wprowadzania regulacji w zakresie ujednoczenia zasad digitalizacji i cyfryzacji. Lata 2007–2010 to okres definiowania różnych wymiarów dziedzictwa i regulacji dotyczących niektórych z nich (np. cyfrowe biblioteki, zasoby audiowizualne) oraz projektów udostępniania dziedzictwa. Od roku 2011 bardzo mocny nacisk kładzie się na ekonomiczne znaczenie dziedzictwa kulturowego, postrzeganie go jako osobnego sektora w gospodarce. W ostatnich latach, szczególnie w opublikowanym w 2014 roku dokumencie *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*¹², dziedzictwo kulturowe rozumiane jest nie tylko jako sektor gospodarki, ale również źródło kreatywności i innowacji społecznych.

W latach 2004–2014 w polskich dokumentach również zaszły zmiany w postrzeganiu dziedzictwa i związanych z nim działań. Część tych przekształceń wzorowana jest na rozwiązaniach europejskich. W latach 2004–2006 w dokumentach dotyczących programów ministerialnych związanych z dziedzictwem ich autorzy koncentrują się na tradycyjnie rozumianych zasobach

11 Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. z dnia 17 września 2003 roku).

12 *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie* (2014). Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, COM (2007) / 477, Bruksela: Komisja Europejska (dostęp: sierpień 2015).

w postaci zabytków, pomników historii i muzealiów, przy czym już w 2006 roku (podobnie jak w dokumentach europejskich) zwraca się uwagę na dotąd pomijany aspekt, jakim jest digitalizacja. W latach 2007–2010 kształtuje się strategia digitalizacji, przy czym w odniesieniu do samego jej przedmiotu używa się najczęściej pojęcia 'dóbr kultury' lub 'obiektów kultury'. W okresie tym podejmuje się również problem udostępniania dziedzictwa, który kontynuowany jest w dokumentach z lat 2011–2014. W okresie tym definiowana jest polityka audiowizualna i strategia cyfryzacji w dziedzinie kultury. Ważnym zagadnieniem stają się obiekty *born-digital*, które również uznawane są za część dziedzictwa narodowego i wymagają ochrony. Istotną zmianą w dokumentach polskich ostatniego okresu jest zwiększenie wagi kwestii szerokiego dostępu do dziedzictwa, upowszechniania, pobudzanie aktywności i udziału społecznego w ochronie dziedzictwa¹³.

Zarówno w dokumentach europejskich, jak i w polskich wyróżnia się dziedzictwo materialne i niematerialne, przy czym niespełna jedna piąta (18,6%) zwrotów użytych w dokumentach dotyczy drugiego typu dziedzictwa. Natomiast jeśli chodzi o typ pierwszy, to najwięcej uwagi poświęcono zasobom audiowizualnym (24,8% wszystkich zwrotów) oraz obiektom bibliotecznym (17,4%), nieco mniej zabytkom (11,4%), zbiorom muzealnym (9,4%) i archiwalnym (8,5%). W tym zakresie widoczne są różnice między dokumentami europejskimi i polskimi: w europejskich większy nacisk kładzie się na zasoby niematerialne i audiowizualne, w krajowych natomiast – na obiekty zabytkowe.

Wzrostowi liczebności dokumentów dotyczących dziedzictwa kulturowego w latach 2004–2014 towarzyszy wzrost zainteresowania obiektami dziedzictwa niematerialnego i materialnego we wszystkich wyróżnionych kategoriach. W tym samym czasie w dokumentach europejskich i polskich w poszczególnych latach różny nacisk kładziony był na poszczególne kategorie dziedzictwa, a co za tym idzie – na potrzebę digitalizacji różnego typu zasobów.

13 Plan działalności Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na rok 2015 dla działu administracji rządowej – kultura i ochrona dziedzictwa narodowego, 28 października 2014, <http://imit.org.pl/uploads/Zam%C3%B3wienia%20kompozytorskie%202015-2016%20-%20Wytyczne.pdf> (dostęp: sierpień 2015).

W latach 2004–2006 w dokumentach polskich częściej niż w dokumentach europejskich wskazywano na zasoby niematerialne, biblioteczne, audiowizualne i zabytki. W latach 2007–2010 jedynie zabytki cieszyły się dwa razy większym zainteresowaniem rodzimych autorów. Brakuje natomiast w polskich dokumentach odniesień do niematerialnego dziedzictwa kultury. W pozostałych kategoriach liczba nawiązań do obiektów dziedzictwa jest ponad dwukrotnie wyższa w dokumentach europejskich. W latach 2011–2014 coraz bardziej zauważalna staje się tendencja „rozchodzenia się” kierunków zainteresowania autorów dokumentów polskich i europejskich. W krajowych wciąż królują zabytki, zwiększa się zainteresowanie dokumentami archiwalnymi, można też zaobserwować nieznaczny wzrost popularności zasobów audiowizualnych. W dokumentach europejskich zaś bardzo dużo uwagi poświęca się zasobom niematerialnym i audiowizualnym, a bardzo niewiele dokumentom archiwalnym i zabytkom.

W naszym badaniu kluczowe jest pojęcie ‘digitalizacja’. Pojęcie to zdefiniowano w zaleceniach Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów jako proces złożony z czynności, które prowadzą do przetworzenia rzeczywistego obiektu (wartości analogowej) w wizerunek cyfrowy¹⁴. Czynności te to: skanowanie – zapis obiektu w postaci 2D lub 3D; przetwarzanie i analiza danych; wizualizacja 2D lub 3D, czyli tworzenie wizerunków obiektów. Pojęcie ‘digitalizacja’ w dokumentach europejskich występuje najczęściej w odniesieniu do typów obiektów, które temu procesowi podlegają w kontekście strategii, finansowania, celów i konkretnych działań z tym procesem związanych. W dokumentach polskich natomiast występuje ono – oprócz zestawienia z typem obiektów – częściej w kontekście programów digitalizacyjnych, standardów i infrastruktury. Najwięcej uwagi w dokumentach polskich poświęcono digitalizacji zasobów audiowizualnych i muzealnych, zaś w dokumentach europejskich – bibliotecznych i archiwalnych. Autorzy dokumentów europejskich stosują pojęcie w kontekście „strategii unijnej”, „polityki w zakresie digitalizacji” oraz planu działań opisanych w dokumentach unijnych, w szczególności e-Europa oraz tak zwanego Planu Działań z Lund. Strategiczne podejście do digitalizacji opisane jest regułą „jednorazowej digitalizacji”, która oznacza skoordynowanie działań digitalizacyjnych we wszystkich krajach członkowskich, aby uniknąć dublowania zadań i osiągnąć

14 <http://digitalizacja.nimoz.pl/zalecenia-nimoz> (dostęp: sierpień 2015).

efekt na poziomie całej Europy. W dokumentach europejskich stosunkowo często pojawia się odniesienie do konkretnych „działań” związanych z digitalizacją wraz z podkreśleniem potrzeby ich koordynacji we wszystkich państwach członkowskich. W dokumentach polskich pojęcie ‘digitalizacja’ stosunkowo często używane jest w kontekście programu rządowego Kultura+ i jego priorytetów: Biblioteka+ i Digitalizacja oraz w kontekście opisanych w dokumentach wskaźników postępu procesu digitalizacji (liczba pracowni, zeskanowanych stron, obiektów, czas, etc.). Digitalizacja w dokumentach polskich ściśle powiązana jest z regulacjami, normami i standardami wynikającymi z prawa autorskiego. Bardzo ważnym zagadnieniem jest infrastruktura, w skład której wchodzi: powołany przez MKiDN zespół ds. digitalizacji, Centra Kompetencji ds. digitalizacji (Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Narodowy Instytut Audiowizualny, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Biblioteka Narodowa), ogólnokrajowa sieć pracowni digitalizacyjnych oraz sieć profesjonalnych repozytoriów cyfrowych. Proces digitalizacji w Polsce jest zatem opisany jako strategiczny, długotrwały projekt realizowany w oparciu o ogólnokrajową strukturę instytucjonalną. Jego podstawowe cele zostały zdefiniowane w Uchwale Rady Ministrów z dnia 27 grudnia 2012 zmieniającej uchwałę w sprawie ustanowienia programu Kultura+. Czytamy w niej:

Digitalizacja i rozwój technologii sieciowych są istotnym czynnikiem rozwoju ekonomicznego i społecznego. Z tego powodu niezbędne są działania, których celem będzie zapewnienie polskiemu dziedzictwu narodowemu odpowiedniego dla jego rangi kulturowej miejsca w światowych zasobach cyfrowych¹⁵.

Zapewnienie odpowiedniego miejsca dla polskiego dziedzictwa narodowego w światowych zasobach cyfrowych umożliwi w pierwszej kolejności „zabezpieczenie” i „konserwacja” zagrożonych obiektów poprzez stworzenie kopii cyfrowych, w dalszej kolejności – szerokie udostępnienie tych kopii. W cytowanym dokumencie wskazuje się dwa cele digitalizacji: „ułatwienie społecznej percepcji zabytków do tej pory nierozpoznanych” oraz „umożliwienie obcowania

15 <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/legislacja/archiwum/projekty-innych-dokumentow/projekt-uchwaly-rady-ministrow-zmieniajacej-uchwale-w-sprawie-ustanowienia-programu-wieloletniego-bdquokulturaradquo.php> (dostęp: sierpień 2015).

z wartościami artystycznymi, naukowymi i historycznymi zabytków, które są na co dzień niedostępne”¹⁶.

W analizie dokumentów uwzględniono – oprócz definicji pojęcia ‘digitalizacja’ – fragmenty tekstów odnoszące się do definicji i kontekstu trzech pozostałych pojęć: ‘udostępnianie’, ‘upowszechnianie’ i ‘rozpowszechnianie’. Najliczniej występuje ‘udostępnianie’. Stosunkowo często pojawia się w dokumentach w zwrocie „digitalizacja i udostępnianie”, co wskazuje na postrzeganie digitalizacji jako etapu umożliwiającego udostępnianie zbiorów. Pozostałe określenia stosowane są nieco rzadziej. Najwięcej miejsca ‘digitalizacji’ i ‘udostępnianiu’ poświęcono w ostatnich latach (2011–2014), w okresie tym wzrosło również zainteresowanie ‘upowszechnianiem’ zasobów dziedzictwa. W dokumentach polskich szczególnie dynamiczny wzrost odnotowały pojęcia ‘digitalizacja’ (1 wzmianka w latach 2004–2006, 133 w latach 2011–2014) i ‘udostępnianie’ (11 w latach 2004–2006; 113 w latach 2011–2014).

Pojęcie ‘udostępnianie’ występuje częściej w dokumentach polskich. Podobnie jak w przypadku ‘digitalizacji’, najwięcej uwagi poświęcono w nich udostępnianiu zasobów audiowizualnych i muzealnych, zaś w dokumentach europejskich – bibliotecznych i archiwalnych. W dokumentach europejskich pojęcie to występuje głównie w odniesieniu do typu zasobu przeznaczonego do udostępniania i sposobu udostępniania.

Ostatnie z badanych kategorii definicyjnych – ‘upowszechnianie’ i ‘rozpowszechnianie’ – występują w analizowanych dokumentach głównie w kontekście wskazującym na cel tych działań. W przypadku dokumentów europejskich ‘upowszechnianie’ dotyczy w szczególności dziedzictwa europejskiego, ale polegać ma również na szerzeniu wiedzy eksperckiej, informacji, danych, rezultatów badań, jak też najlepszych praktyk, nowatorskich rozwiązań z zakresu technologii. W dokumentach polskich ‘upowszechnianie’ występuje przede wszystkim jako działanie mające na celu popularyzację kultury. Znacznie mniej uwagi niż w dokumentach europejskich poświęca się upowszechnianiu wiedzy i informacji związanych z nowymi rozwiązaniami technologicznymi w dostępie i uczestnictwie w kulturze. Występujące głównie w dokumentach europejskich pojęcie ‘rozpowszechniania’ można uznać za synonim ‘upowszechniania’. Określenia te

16 Tamże.

odnoszą się do działań, które mają na celu szerokie rozpropagowanie obiektów, treści, wartości. 'Rozpowszechnianie' obejmuje działania takie jak: popularyzacja dorobku europejskiego, dziedzictwa kulturowego, dóbr kultury, w szczególności artefaktów i utworów (muzycznych, audiowizualnych).

1.2 STRATEGIE I CELE DIGITALIZACJI I UPOWSZECHNIANIA DZIEDZICTWA

Zawartość analizowanych dokumentów wskazuje na strategiczny i procesualny charakter działań związanych z dziedzictwem kulturowym. Pisma ukazujące się do 2010 roku wyznaczają przede wszystkim strategie i priorytety procesu digitalizacji dziedzictwa kulturowego.

Jedną z pierwszych ważnych inicjatyw Komisji Europejskiej w analizowanym czasie w zakresie digitalizacji jest utworzenie Europejskiej Biblioteki Cyfrowej (nazwanej w styczniu 2007 roku Europeana). W marcu 2006 roku Komisja Europejska wezwała państwa członkowskie UE do utworzenia punktów digitalizacji na dużą skalę, aby przyspieszyć proces przenoszenia europejskiego dziedzictwa kulturowego do internetu. W *Zaleceniu w sprawie digitalizacji oraz ochrony zasobów cyfrowych* Komisja zachęca państwa członkowskie do działania w różnych dziedzinach: od zagadnień związanych z prawem autorskim po systematyczną ochronę zasobów cyfrowych w celu zapewnienia długoterminowego dostępu do tych materiałów, poszerzania zasobów, a także ciągłego ulepszania portalu, tak aby był bardziej spójny i dostępny dla wszystkich korzystających z internetu. Dodatkowo inspiruje do rozwoju technologii, które miały zapewnić długofalową ochronę zasobów cyfrowych.

W grudniu 2006 roku Rada Europejska opublikowała Konkluzje Rady w sprawie digitalizacji i udostępniania w internecie dorobku kulturowego oraz w sprawie ochrony zasobów cyfrowych. W dokumencie tym zawarta jest strategia działań na kolejne lata, w których Rada Europy zachęca państwa członkowskie, aby:

- ulepszyły strategie i precyzyjniej określiły cele krajowe w zakresie digitalizacji i ochrony zasobów cyfrowych;

- współpracowały przy tworzeniu europejskiej biblioteki cyfrowej – wielojęzycznego, wspólnego punktu dostępu do rozproszonego europejskiego dziedzictwa kulturowego;
- poprawiły warunki ramowe digitalizacji i udostępniania w internecie dorobku kulturowego oraz ochrony zasobów cyfrowych;
- wzmocniły koordynację prac związanych z digitalizacją w poszczególnych państwach członkowskich i między nimi;
- współpracowały przy przeprowadzeniu skutecznego przeglądu postępów na szczeblu europejskim¹⁷.

Kolejne dokumenty unijne (ukazujące się z dużą częstotliwością po 2010 roku) dokonują oceny dotychczasowych procesów digitalizacyjnych, głównie wprowadzając na ich podstawie dalsze zalecenia, na przykład: stworzenie większej liczby wielojęzycznych portali informacyjnych w państwach członkowskich, konieczność lepszej koordynacji poszczególnych działań administracji, a także większej zgodności z najnowszym prawodawstwem UE dotyczącym koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, zapewnienie artystom bezpiecznej sytuacji socjalnej, z uwzględnieniem odpowiednich ram prawnych w dziedzinach takich jak: prawo podatkowe, prawo pracy, prawo zabezpieczenia społecznego i prawa autorskie. Podkreśla się w nich fakt, że cyfryzacja stwarza nowe możliwości połączenia różnych regionów w Europie dzięki wymianie utworów audiowizualnych i poszukiwaniu nowych sposobów tworzenia powiązań oraz wymiany treści. Cyfryzacja ma być okazją do przyciągnięcia nowych odbiorców, wykorzystania treści alternatywnych, świadczenia nowych usług i lepszego eksponowania treści pochodzących z różnych regionów. Dyrektywy unijne zalecają również łatwiejsze, bardziej jednolite i neutralne pod względem technologicznym rozwiązania transgranicznego i paneuropejskiego systemu

17 Konkluzje Rady w sprawie digitalizacji i udostępniania w internecie dorobku kulturowego oraz w sprawie ochrony zasobów cyfrowych (2006/c 297/01). Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, t. 49 (7 grudnia 2007), http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/pl/oj/2006/c_297/c_29720061207pl00010005.pdf (dostęp: sierpień 2015).

licencjonowania w sektorze audiowizualnym, które przyczynić się ma do pobudzenia kreatywności i pomóc producentom i nadawcom treści, z korzyścią dla wszystkich obywateli Europy.

W dokumentach europejskich zwraca się również dużą uwagę na wyrównywanie szans dostępu do dziedzictwa kulturowego dla osób wykluczonych. Dlatego głównie biblioteki publiczne i muzea zostały zobowiązane do udostępniania dzieł w określonej formie, dostosowanej do typu niepełnosprawności, na koszt organu odpowiedzialnego za kulturę na szczeblu regionalnym lub krajowym. Tego rodzaju polityka ma na celu walkę z wszelkimi formami dyskryminacji oraz dopełnienie obowiązku zapewniania równości obywateli. Dlatego też Komisja Parlamentu Europejskiego powołała do życia program eContentplus (2005–2008)¹⁸, który miał współfinansować projekty wpisujące się w inicjatywę na rzecz bibliotek cyfrowych, mających na celu zapewnienie zintegrowanego dostępu do treści o charakterze kulturowym i naukowym oraz ułatwienie korzystania z nich w internecie, a w ramach kolejnego projektu CITER (Creation of a European History Textbook Repository) zaplanowano utworzenie cyfrowej europejskiej bazy danych o podręcznikach do historii, obejmującej głównie podręczniki dla szkół średnich¹⁹.

W większości krajów członkowskich digitalizacja dziedzictwa kultury rozpoczyna się od materiałów najstarszych z racji konieczności ich zabezpieczenia i zarchiwizowania. Głównym powodem takiej strategii jest brak ograniczeń prawno-autorskich, utrudniających lub uniemożliwiających digitalizację w wielu krajach. W związku z tym najczęściej w pierwszej kolejności digitalizowane są zasoby archiwalne i muzealne pochodzące z domeny publicznej, to znaczy niechronione autorskimi prawami majątkowymi. Należą do nich między innymi utwory, do których wygasły autorskie prawa majątkowe (minęło 70 lat od śmierci twórcy) oraz dzieła niespełniające wymogu oryginalności lub wyłączone z ochrony prawnoautorskiej (np. dokumenty urzędowe) lub po prostu niebędące wytworem pracy człowieka (np. skamieliny). Utwory znajdujące

18 Następca programu eContent, który funkcjonował w latach 2001–2004.

19 Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela, 29 stycznia 2007, KOM (2007), wersja 28, ostateczna, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, http://publications.europa.eu/resource/cellar/c42b5da7-50b1-4ae3-a8ca-d4e3cc587f87.0014.02/doc_1 (dostęp: sierpień 2015)

się w domenie publicznej są dostępne dla wszystkich, do dowolnych zastosowań, a więc nie jest potrzebna zgoda na korzystanie z utworu na jakimkolwiek polu eksploatacji. W praktyce jednak często oznacza się błędnie (głównie w metadanych) status prawny utworu, wpisując posiadacza fizycznych kopii (np. instytucję publiczną) zamiast oznaczenia dostępności w domenie publicznej. Wiele instytucji kultury poczyniło znaczne wysiłki w celu zabezpieczenia, digitalizacji i udostępnienia zasobów z domeny publicznej, nie upoważnia ich to jednak do obejmowania prawami autorskimi cyfrowych reprodukcji obiektów. Nie można ponownie ustanowić praw wyłącznych do utworów, które przeszły do domeny publicznej, lub w jakikolwiek sposób, za pomocą środków technicznych lub umownych, ograniczyć dostępu do ich reprodukcji cyfrowych. Stanowisko Komisji Europejskiej (wyrażone w wielu dokumentach)²⁰ dotyczące digitalizacji zasobów (głównie z domeny publicznej) jest jednoznaczne: „proces digitalizacji nie powinien tworzyć żadnych nowych praw”, a materiały należące do domeny publicznej powinny pozostać w domenie publicznej również po digitalizacji. Promowanie jak najszerszego dostępu do zdigitalizowanych materiałów to nie tylko umieszczanie ich w sieci, ale przede wszystkim umożliwienie ich ponownego wykorzystania do celów zarówno komercyjnych, jak i niekomercyjnych. Stowarzyszenie Communia²¹, które działa na rzecz wspierania i promocji domeny publicznej, proponuje dla ułatwienia identyfikacji stosowanie Znaku Domeny Publicznej (Public Domain Mark)²² w postaci opracowanej przez Creative Commons lub znaku zawartego w metadanych. W związku z tym państwa członkowskie powinny dopilnować, żeby warunkiem uzyskania środków publicznych na digitalizację było zapewnienie swobodnego dostępu do efektów prac za pośrednictwem Europejczy. Aby promować ujednoczone rozwiązania, w 2009 roku Komisja Europejska przygotowała dokument, której celem było omówienie najlepszych sposobów rozpowszechniania online wiedzy związanej z badaniami, nauką i edukacją oraz próba

20 Między innymi Zalecenia Komisji z dnia 27 października 2011 roku ws. digitalizacji i udostępniania w internecie dorobku kulturowego oraz Zalecenia Komisji z dnia 29 października 2011 roku ws. zasobów cyfrowych (2011/711/UE) (Dz.U. UE L z dnia 29 października 2011 roku), http://www.prawoautorskie.gov.pl/media/download_gallery/Zalecenie%20-%20digitalizacja.pdf (dostęp: sierpień 2015).

21 <http://www.communia-association.org/> (dostęp: sierpień 2015).

22 <http://creativecommons.org/about/pdm> (dostęp: sierpień 2015).

uzyskania odpowiedzi na pytania związane z rolą prawa autorskiego w społeczeństwie opartym na wiedzy²³.

Do metod zalecanych w procesach digitalizacji w dokumentach europejskich zaliczyć możemy przede wszystkim skanowanie w technice 2D i 3D. Zarówno w przypadku skanów, jak i fotografii celem jest stworzenie jak najwierniejszej kopii utworu w postaci cyfrowej. Fotografie dokumentacyjną oraz digitalizację łączy przede wszystkim taki sam cel, jakim jest poinformowanie o wyglądzie dzieła sztuki, czyli o twórczości innego autora, a nie realizowanie własnej wizji twórczej. Dodanie czegoś od siebie wypaczałoby sens tego rodzaju działalności, brak tu więc miejsca na wkład twórczy, tak autora obrazu fotograficznego, jak osoby dokonującej digitalizacji. Oznacza to, że proces digitalizacji dziedzictwa kulturowego nie jest czynnością twórczą, a powstałe w jego wyniku fotografie i skany 2D obiektu jako nieposiadające oryginalnego i twórczego charakteru nie są chronione w świetle prawa autorskiego przez żadne dodatkowe prawa wykraczające poza te chroniące oryginał.

Polska od czasu wejścia w strukturę UE musiała dostosować się do wymogów unijnych w kwestii digitalizacji zasobów kulturowych. W związku z tym, począwszy od 2005 roku, wydane zostało wiele rozporządzeń dostosowujących nasze prawo do prawodawstwa unijnego (głównie przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Już w 2006 roku ukazało się rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, które zalecało zachowywanie materiałów o wartości historycznej. Wskazywano w nim sposoby powstawania archiwów, obowiązkowych kopii, ewidencji i kwalifikowania zasobów. Jeszcze w tym samym roku, również decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, powołano zespół ds. digitalizacji. Następnie Zarządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 2010 roku²⁴ powołano Centra Kompetencji i zalecono:

23 Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie zielonej księgi *Prawo autorskie w gospodarce opartej na wiedzy*, KOM (2008), wersja 466, ostateczna (2009/C 228/08), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52009AE0613> (dostęp: sierpień 2015).

24 Zarządzenie, nr 23 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 września 2010 roku w sprawie powołania zespołu do spraw polityki audiowizualnej i cyfryzacji w dziedzinie kultury w Ministerstwie

- zorganizowanie sieci pracowni digitalizacyjnych w Centrach Kompetencji i innych dużych ośrodkach, która znacząco przyspieszy digitalizację zasobów kulturowych;
- stworzenie sieci profesjonalnych repozytoriów cyfrowych w Centrach Kompetencji i innych dużych ośrodkach umożliwiających właściwe przechowywanie zdigitalizowanych zbiorów;
- udostępnienie zbiorów za pośrednictwem internetu w postaci cyfrowych muzeów, bibliotek, archiwów, rejestrów i ewidencji zabytków oraz wortalu audiowizualnych;
- zwiększenie dostępności zbiorów polskich muzeów, bibliotek, archiwów zbiorów audiowizualnych oraz zabytków²⁵.

W kolejnych dokumentach stwierdzano, że digitalizację polskich zasobów kultury, prowadzoną przez różne podmioty: biblioteki, muzea i archiwa, charakteryzuje rozproszenie inicjatyw i brak koordynacji działań. Zalecano zatem utworzenie spójnego ogólnopolskiego systemu przekazywania wiedzy i finansowania tego typu przedsięwzięć. Służyć temu miały działania podejmowane w ramach priorytetu Digitalizacja z Wieloletniego Programu Rządowego Kultura+ oraz działania w Centrach Kompetencji. Jednocześnie zwracano uwagę, że proces digitalizacji nie powinien się ograniczać do działań instytucji centralnych, ale obejmować też organizacje pozarządowe i sektor prywatny. Wspierana powinna być również obecność zdigitalizowanych zbiorów polskiej kultury na międzynarodowych portalach internetowych. W tym celu ogłoszono wiele konkursów na stworzenie pracowni digitalizacyjnych i przeprowadzenie procesów digitalizacyjnych polskiego dziedzictwa kulturowego.

Kultury i Dziedzictwa Narodowego, <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/dzienniki-urzedowe-mkidn/dziennik-urzedowy-2010.php> (dostęp: sierpień 2015).

25 Decyzja, nr 12 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 24 kwietnia 2006 roku w sprawie powołania zespołu do spraw digitalizacji i decyzja, nr 8 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 maja 2009 roku w sprawie powołania zespołu do spraw digitalizacji, http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/indexfc4b.pdf (dostęp: sierpień 2015).

W zakresie dotyczącym działalności bibliotek i archiwów zalecano między innymi w „Monitorze Polskim. Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej” z 2013 roku w Uchwale Rady Ministrów w sprawie Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 rozwiązanie dwóch ważnych problemów: wytwarzania cyfrowych kopii materiałów przechowywanych w kolekcjach bibliotecznych i archiwalnych w celu ochrony tych materiałów oraz dostarczania kopii utworów użytkownikom drogą elektroniczną. Działania w tym obszarze miały się skupić na wypracowywaniu modelu umożliwiającego bibliotekom oraz podmiotom prowadzącym działalność w zakresie archiwizacji dorobku kulturowego dokonywanie cyfryzacji zasobów i ich udostępnianie; w szczególności powinno to dotyczyć treści kultury nieobjętych ochroną prawami majątkowymi.

W przypadku rozbudowy infrastruktury zaplanowano stworzenie regularnej sieci pracowni digitalizacyjnych obejmujących całe terytorium, przede wszystkim w bibliotekach wojewódzkich, archiwach i muzeach państwowych. W każdym województwie miały powstać trzy pracownie obsługujące poszczególne kategorie zbiorów (materiały biblioteczne, archiwalia, muzealia). Poszczególne pracownie miały tworzyć ogólnopolską sieć połączoną z Centrami Kompetencji (np. biblioteki wojewódzkie z Biblioteką Narodową, archiwa państwowe z Narodowym Archiwum Cyfrowym etc.). Działania podejmowane przez odpowiednie instytucje to: inwentaryzacja, ocena stanu obiektu, digitalizacja i cyfrowa rekonstrukcja dorobku polskiej kultury, a także gromadzenie dzieł tworzonych już jako cyfrowe. Za wyjątkowo pilną uznawano digitalizację materiałów audiowizualnych z uwagi na niską trwałość nośników, których znaczna część mogła ulec w niedługim czasie fizycznemu rozpadowi, co skutkowałoby bezpowrotną utratą wartościowych treści.

Polskim instytucjom kultury nie udało się jak dotąd opracować spójnych i powszechnie stosowanych standardów i procedur prawnych związanych z realizacją procesu digitalizacyjnego. Dlatego istotną kwestią wydaje się jego modyfikacja lub tworzenie nowych zapisów. Biblioteki cyfrowe opublikowały w internecie ponad 270 tysięcy dzieł, do których prawa autorskie wygasły lub biblioteki uzyskały zgodę na ich udostępnienie²⁶. Warte podkreślenia jest dążenie

26 *Prawne aspekty digitalizacji i udostępniania zbiorów muzealnych przez Internet*, zespół ekspertów powołany przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, grupa ds. prawnych aspektów udostępniania danych muzealnych przez Internet, red. Helena Rymar [i inni], Warszawa 2013.

do pozyskiwania przez biblioteki nieodpłatnych licencji niewyłącznych na publikacje cyfrowe oraz zamieszczanie dokumentów na licencjach typu Creative Commons. W praktyce oznacza to, że wielu materiałów, które archiwa i biblioteki udostępniają w postaci tradycyjnej, nie można udostępnić w internecie, a więc traci sens jeden z ważnych celów digitalizacji. Niektóre biblioteki cyfrowe (m.in. Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona, projekt Otwórz Książkę) w latach 2007–2008 rozpoczęły udostępnianie reprodukcji cyfrowych pozyskanych drogą wolnych lub niewyłącznych licencji. Dodatkowym problemem w udostępnianiu cyfrowych zbiorów muzealnych jest niejasność prawna własności dużej grupy muzealiów oraz niejednoznaczna wykładnia prawa autorskiego w stosunku do tak zwanych „dzieł osieroconych”²⁷.

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, pełniąc w ramach Wieloletniego Programu Rządowego Kultura+ funkcję Centrum Kompetencji ds. digitalizacji w muzeach, realizuje zadanie opracowania zestawu rekomendacji dotyczących standardów i procedur wspierających wdrażanie i rozwijanie projektów cyfryzacyjnych w muzeach. Do tej pory opublikował kilka dokumentów: *Zalecenia dotyczące planowania i realizacji projektów digitalizacyjnych w muzealnictwie* (2011), *Cyfrowe odwzorowania muzealiów – parametry techniczne, modelowe rozwiązania* (2012), *Metadane, zagadnienia słowników kontrolowanych* (2012), *Cyfrowa fotografia w dokumentacji muzealnej* (2013). Ostatnie opracowanie: *Prawne aspekty digitalizacji i udostępniania zbiorów muzealnych przez Internet*²⁸ – wskazuje, że istnieje silna potrzeba jednoznacznej interpretacji przepisów prawnych w odniesieniu do nowo stosowanych technologii i związanych

http://digitalizacja.nimoz.pl/uploads/zalaczniki/Prawne_aspekty_digitalizacji_i_udostepniania_NIMOS_2013.pdf (dostęp: sierpień 2015).

27 http://www.copyrightpolska.pl/docs/Dyrektywa_o_dzielach_osieroconych_kompedium.pdf.

28 *Prawne aspekty digitalizacji i udostępniania zbiorów muzealnych przez Internet*, zespół ekspertów powołany przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, grupa ds. prawnych aspektów udostępniania danych muzealnych przez Internet, red. Helena Rymar [i inni], Warszawa 2014, http://digitalizacja.nimoz.pl/uploads/zalaczniki/Prawne_aspekty_digitalizacji_i_udostepniania_NIMOS_2014.pdf (dostęp: sierpień 2015).

z nimi działań. Instytucje prowadzące prace digitalizacyjne nie powinny mieć bowiem żadnych wątpliwości w zakresie zgodności swoich działań z prawem.

W kluczowych dokumentach dotyczących digitalizacji określono również szereg celów procesu digitalizacji. W zdecydowanej większości przypadków w dokumentach określono ogólne i szcze-gółowe cele, bardzo rzadko wskazując na priorytetowy charakter wybranych działań. Znacznie więcej konkretnych celów określono w dokumentach unijnych, przy czym dominuje wyraźnie podejście polegające na tworzeniu długofalowej i jak najszerszej zakrojonej strategii działań digitalizacyjnych, a następnie udostępniania zasobów. W dokumentacji polskiej nacisk poło-żono na cele związane z udostępnianiem zasobów, dopiero na drugim miejscu – z tworzeniem ogólnokrajowej strategii digitalizacyjnej. W dalszej kolejności cele określone w dokumentach dotyczą konkretnych elementów procesu digitalizacji:

1. upowszechniania, rozpowszechniania, popularyzowania i promowania zasobów kultury,
2. ochrony, konserwacji, rewaloryzacji, opieki i zachowania dobrego stanu obiektów,
3. gromadzenia, archiwizacji, katalogowania i digitalizacji,
4. rozwoju infrastruktury i instytucji związanych z digitalizacją.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że w dokumentach polskich znacznie więcej uwagi poświęca się celom związanym z konserwacją obiektów, gromadzeniem i archiwizowaniem (pytanie: „Co digitalizujemy?”), natomiast w dokumentach europejskich – celom związanym z rozwojem infrastruktury (pytanie: „Jak digitalizujemy?”). Warto też zwrócić uwagę, że o ile w la-tach 2004–2006 autorzy dokumentów koncentrowali się na konserwacji i archiwizacji obiektów, o tyle w latach 2011–2014 przedmiotem ich zainteresowania było przede wszystkim udostępnianie i upowszechnianie zasobów. Najważniejsze spośród celów (w kolejności od najczęściej wzmiankowanych) określone w dokumentach przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 1. Najważniejsze cele działalności związanej z dziedzictwem kulturowym w dokumentach europejskich i polskich

Europa	Polska
1. Koordynowanie prac digitalizacyjnych w Europie	1. Zwiększenie dostępności zasobów poprzez udostępnianie zbiorów za pośrednictwem internetu w postaci cyfrowych muzeów, bibliotek, archiwów, rejestrów ewidencji zabytków oraz wortalu audiowizualnych: dostęp powszechny dla wszystkich obywateli
2. Optymalizacja potencjału digitalizacji w Europie: osiągnięcie interoperacyjności między krajowymi zbiorami („jednorazowa digitalizacja – szeroki dostęp”)	2. Opracowanie strategii i sposobów finansowania digitalizacji w skali ogólnokrajowej
3. Precyzyjne określenie warunków ramowych digitalizacji w krajach członkowskich	3. Koordynowanie działań digitalizacyjnych w instytucjach kultury, integracja działań bibliotek, archiwów i muzeów (utworzenie zespołu oraz Centrów Kompetencji ds. digitalizacji)
4. Utworzenie i rozwój Europeany: wzajemne udostępnianie zasobów za pośrednictwem portalu.	4. Upowszechnianie i promocja projektów digitalizacyjnych, zasobów cyfrowych, dzieł o wysokich walorach artystycznych
5. Zwiększenie dostępności do zasobów kultury (demokratyczny dostęp do zasobów), zwiększenie publiczności	5. Upowszechnianie podstawowych wartości kultury polskiej oraz światowej
6. Opracowanie sposobów rozpowszechniania online zasobów i wiedzy związanych z edukacją, nauką i kulturą	6. Zabezpieczenie dziedzictwa kultury i nauki przed zniszczeniem
7. Rozpowszechnianie wiedzy na temat Europeany, modernizacji sektora dziedzictwa kulturowego	7. Ochrona, konserwacja obiektów kultury

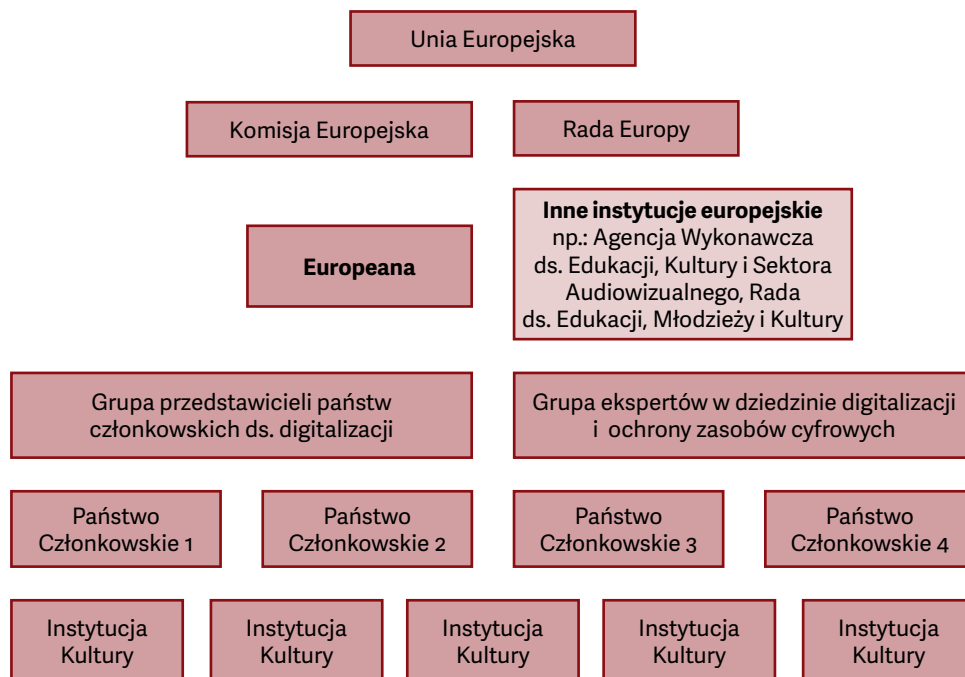
Europa	Polska
8. Utworzenie nowej europejskiej infrastruktury ze skutecznym zastosowaniem technologii cyfrowej (rozwijanie społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy).	8. Gromadzenie, ewidencjonowanie, kwalifikowanie i klasyfikowanie zasobów kulturowych.
9. Ochrona i konserwacja obiektów, dziedzictwa kulturowego Europy, placówek kulturalnych (małe miasta, wieś), zasobów cyfrowych.	9. Rozwój infrastruktury poprzez utworzenie sieci pracowni digitalizacyjnych oraz profesjonalnych repozytoriów cyfrowych.
10. Ochrona praw własności intelektualnej i artystycznej.	
11. Utworzenie nowego modelu finansowania działań w sektorze kultury (partnerstwa prywatno-publiczne, sponsoring).	

Źródło: badania własne

1.3 INSTYTUCJONALIZACJA I FINANSOWANIE PROCESU DIGITALIZACJI

Instytucjonalizacja i kształtowanie się mechanizmów finansowania procesu digitalizacji i upowszechniania dziedzictwa kulturowego są widoczne zarówno w dokumentach europejskich, jak i w polskich. Różnica pomiędzy nimi polega jednak na tym, że dokumenty europejskie mają charakter zaleceń dla krajów członkowskich lub ramowych programów finansowania, podczas gdy dokumenty polskie mają charakter ministerialnych rozporządzeń i wiążących regulacji prawnych. W dokumentach europejskich najczęściej wzmiankowaną instytucją jest Komisja Europejska, państwa członkowskie i Europeana – będąca głównym punktem odniesienia w kontekście digitalizacji i udostępniania zasobów kulturowych w internecie. Proces digitalizacji opiera się na prostej strukturze instytucjonalnej, w której każda z instytucji pełni określoną funkcję, przypisaną jej na mocy regulacji unijnych. Strukturę, jaka wyłania się z lektury dokumentów, można przedstawić w następujący sposób:

Diagram 1. Struktura instytucjonalna procesu digitalizacji na szczeblu europejskim

Źródło: badania własne

W praktyce struktura ta może wyglądać nieco inaczej. Analiza dokumentów wskazuje jedynie na kluczowe instytucje, ich powiązania z innymi instytucjami i funkcje. Jeśli chodzi o Komisję Europejską, to jej funkcja w zakresie dziedzictwa kulturowego sformułowana została szczególnie w Konkluzjach Rady z dnia 20 listopada 2008 roku w sprawie europejskiej biblioteki cyfrowej Europeana. Rada zobowiązuje Komisję Europejską:

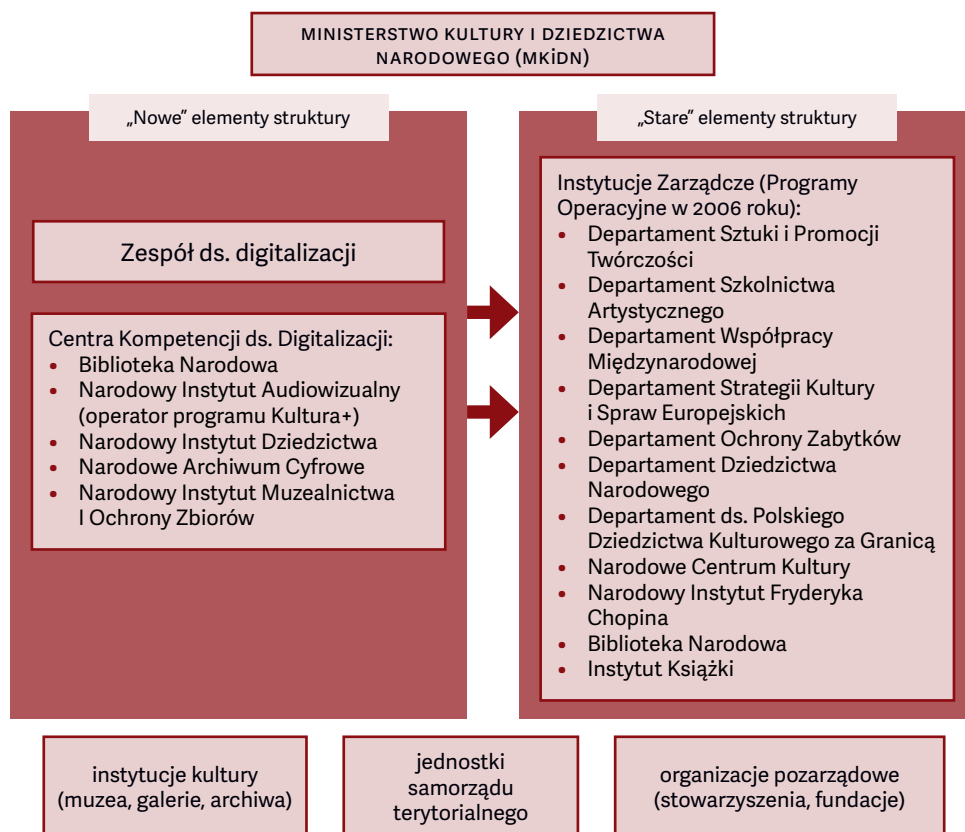
(...) aby: zachęcała do prac mających na celu poprawę długofalowej ochrony zasobów cyfrowych i interoperacyjności systemów dostępu do nich oraz koordynowała te prace, zwłaszcza poprzez wymianę dobrych praktyk i propagowanie standardów, a także wspierała badania i rozwój w dziedzinie technologii innowacyjnych, tak by między innymi umożliwić długofalową ochronę dostępnego w formie cyfrowej dorobku kulturowego, wielojęzyczną nawigację po tych treściach i ich dostępność w wielu językach, a także rozwój nowych sposobów użytkowania.

Ponadto Komisja w ramach istniejących programów ma dążyć do finansowego wspierania digitalizacji dorobku kulturowego z różnych państw członkowskich, które mają szczególne znaczenie dla Europy. Komisja ma za zadanie monitorować przebieg procesu digitalizacji i udostępniania dorobku kulturowego w poszczególnych państwach oraz sporządzać sprawozdania z postępów digitalizacji dla Parlamentu Europejskiego. Funkcją biblioteki cyfrowej Europeana jest pozyskiwanie i udostępnianie zdigitalizowanych zasobów kulturowych pochodzących z instytucji poszczególnych krajów członkowskich. Grupa przedstawicieli państw członkowskich ds. digitalizacji reprezentuje te kraje, dbając o krajowe strategie i cele poszczególnych państw. Ekspertsi w dziedzinie digitalizacji i ochrony zasobów cyfrowych wyznaczani są przez państwa członkowskie. Ich zadaniem jest wypracowanie modeli i standardów w procesie digitalizacji i udostępniania zbiorów cyfrowych. Na niższym szczeblu znajdują się rządy krajów członkowskich, które realizują ramowe założenia i zalecenia Komisji, a jednocześnie posiadają własne cele i strategie realizowane w powiązaniu z krajowymi instytucjami kultury (muzea, biblioteki, archiwa). W gestii krajów członkowskich leży na przykład wybór treści, jakie zostaną przekształcone w formie cyfrowej i udostępnione w Europeanie. Kraje członkowskie również – zgodnie z zaleceniami unijnymi – wyznaczają jedną lub więcej instytucji odpowiedzialnych za koordynację ochrony dziedzictwa cyfrowego. Komisja jest odpowiedzialna za stworzenie sprzyjających warunków prawnych, finansowych i zarządczych do sprawnego przebiegu procesu digitalizacji i udostępniania zbiorów. Pobudza europejską współpracę i wymianę doświadczeń, pełni funkcję koordynatora prac w poszczególnych krajach członkowskich.

Z ramowych zaleceń Komisji wynika instytucjonalizacja procesu digitalizacji w Polsce. Struktury instytucjonalnej nie sposób przedstawić statycznie. Poszczególne instytucje powoływane są do życia w różnych okresach, a działalność i funkcje „nowych” instytucji i mechanizmów przenikają

się ze „starymi”. Na diagramie przedstawiono uproszczoną strukturę instytucjonalną, w ramach której realizowane są przedsięwzięcia i projekty digitalizacyjne.

Diagram 2. Struktura instytucjonalna procesu digitalizacji w Polsce.

Źródło: badania własne

Z analizy dokumentów wynika, że Polska nie ma jednego modelu instytucjonalnego, istnieje natomiast szereg instytucji, które są w różny sposób powiązane i w ramach których realizowane są projekty digitalizacyjne. Najważniejszą spośród nich jest Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, które pełni funkcję głównego koordynatora procesu digitalizacji i upowszechniania dziedzictwa w Polsce, i to jej w dokumentach poświęcono najwięcej miejsca. Do głównych zadań MKiDN należy opracowanie strategii, głównych założeń, celów i priorytetów w tej dziedzinie. Kolejnymi instytucjami powołanymi przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego są zespół ds. digitalizacji oraz Centra Kompetencji ds. digitalizacji. Główną instytucją odpowiedzialną za realizację programu digitalizacji zasobów kulturowych w Polsce został Narodowy Instytut Audiowizualny (Operator Programu Kultura+ priorytet Digitalizacja), który jest również jednym z Centrów Kompetencji odpowiedzialnym za digitalizację zbiorów audiowizualnych. Pozostałe Centra realizują działania związane z digitalizacją innych typów zasobów: Biblioteka Narodowa – materiały biblioteczne; Narodowe Archiwum Cyfrowe – materiały archiwalne; Narodowy Instytut Dziedzictwa – zabytki; Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów – muzea. Realizacja przez Ministerstwo zadań związanych z dziedzictwem kulturowym poprzez programy operacyjne koordynowana jest przez instytucje zarządcze, które przeprowadzają procedury konkursowe i dysponują środkami finansowymi przeznaczonymi na poszczególne działania. Instytucjami zarządczymi są departamenty MKiDN i inne ogólnopolskie instytucje kultury, które są odpowiedzialne za zarządzanie konkretnymi priorytetami w ramach programów operacyjnych. Programy Ministra zmieniają się w poszczególnych latach, zmieniają się też instytucje zarządcze mające pieczęć nad poszczególnymi priorytetami (przykładowe instytucje zarządcze dla programów z roku 2006 przedstawiono na diagramie 2). Na najniższym szczeblu struktury instytucjonalnej znajdują się instytucje kultury (muzea, archiwa, galerie), jednostki samorządowe oraz stowarzyszenia i fundacje, które uczestniczą w procedurach konkursowych i realizują zadania związane z digitalizacją i udostępnianiem zbiorów.

Struktura instytucjonalna w latach 2004–2014 – na szczeblu unijnym, a szczególnie w Polsce – kształtuje się bardzo dynamicznie. W dokumentach europejskich rośnie znaczenie Komisji Europejskiej. Od 2007 roku coraz większą uwagę w procesie digitalizacji zwraca się na Europeaną. W dokumentach polskich w latach 2004–2006 główna odpowiedzialność za działania związane z dziedzictwem kulturowym spoczywa na poszczególnych departamentach MKiDN, które zarządzają programami Ministra. W latach 2007–2010 w dokumentacji pojawiają

się częściej inne instytucje, które pełnią funkcje instytucji zarządczych, takie jak Instytut Książki, Zachęta Narodowa Galeria Sztuki. Działania digitalizacyjne przejmuje stopniowo zespół ds. digitalizacji. W latach 2011–2014 większość działań związanych z digitalizacją prowadzonych jest już w skoordynowanych ramach i w strukturze opartej na działalności Centrów Kompetencji ds. digitalizacji.

Dokumenty prawne regulują stosunkowo precyzyjnie źródło i cel finansowania działań z zakresu digitalizacji dziedzictwa kulturowego oraz określają budżet i mechanizmy finansowe zarówno na poziomie europejskim, jak i polskim. W dokumentach europejskich jako instytucje nadzorujące finansowanie działań z zakresu dziedzictwa kulturowego najczęściej wskazuje się Parlament Europejski, Radę Europy i Komisję Europejską oraz fundusze Unii Europejskiej. Obok środków publicznych (unijnych i poszczególnych państw członkowskich) jako na źródło finansowania działalności wskazuje się również na środki prywatne. Około jedna piąta wzmianek na temat celu finansowania działalności w obszarze dziedzictwa kulturowego odnosi się wprost do procesu digitalizacji, kilka wzmianek dotyczy udostępniania. W opisie obszarów finansowania niemal w ogóle nie pojawia się upowszechnianie zasobów. Stosunkowo duży nacisk położono na finansowanie Europeany, cyfryzacji i infrastruktury w dziedzinie kultury (kinematografia, biblioteki) oraz ochronę dziedzictwa. Głównym mechanizmem finansowania działalności związanej z dziedzictwem kulturowym są programy Unii Europejskiej i unijne fundusze strukturalne. Wśród programów ramowych wskazuje się takie jak: Kultura, Kultura 2000, Kultura 2007, eContentplus, Kreatywna Europa. Bardzo ważny jest w dokumentach europejskich wątek poszukiwania nowych modeli finansowania, które polegałyby na tworzeniu partnerstw publiczno-prywatnych, a co za tym idzie – zmniejszeniu udziału środków publicznych w finansowaniu działalności z zakresu dziedzictwa kulturowego. Ponadto w dokumentach europejskich wskazuje się na możliwość wykorzystania „mechanizmów inżynierii finansowej” polegającej na udzielaniu preferencyjnych pożyczek hipotecznych i gwarancji. W dokumentach polskich najczęściej wskazywanym źródłem finansowania takiej działalności jest Fundusz Promocji Kultury oraz MKiDN. Stosunkowo często używa się również ogólnych określeń takich jak: „środki publiczne”, „finanse publiczne”, „budżet państwa”. Wymienia się również wszystkie Centra Kompetencji ds. digitalizacji – jako instytucje odpowiedzialne za digitalizację różnych typów zasobów. Tylko w niespełna połowie przypadków, w których określono źródło finansowania, znajdują się zdefiniowane wprost cele, na jakie planuje się przeznaczyć środki. Cele finansowania określane są

najczęściej w sposób ogólny („kultura i ochrona dziedzictwa kulturowego”, „zadania z zakresu kultury”, „prace konserwatorskie”, „promocja”. Zaledwie w kilku przypadkach wprost wskazano na digitalizację, a niemal w ogóle na udostępnianie i upowszechnianie zasobów. Głównym mechanizmem finansowania działalności związanej z digitalizacją dziedzictwa w świetle analizowanych dokumentów są programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Wieloletni Program Kultura+ i określone w ich ramach priorytety. Środki zabezpieczone przez ministerstwo w ramach programów operacyjnych oraz budżetu samorządów terytorialnych (w przypadku Programu Kultura+) rozdysponowują instytucje zarządcze przyporządkowane do określonych priorytetów. Należy jednak pamiętać, że w rzeczywistości realizacja projektów digitalizacyjnych w Polsce w dużej mierze opiera się na funduszach unijnych.

Trudno oszacować budżet przeznaczony na proces digitalizacji na poziomie europejskim, gdyż jest on rozproszony w różnych funduszach i programach ramowych, na przykład w programie Kreatywna Europa na lata 2014–2020. Budżet tego programu, w ramach którego przewidziano szereg działań związanych z digitalizacją i upowszechnianiem dziedzictwa, wynosi 1,8 mld euro. Zestawienie wydatków przeznaczonych na ten cel z budżetu MKiDN (ok. 162 mln zł w latach 2007–2014) ukazuje bardzo skromne możliwości finansowania digitalizacji ze środków publicznych w Polsce. Wśród polskich dokumentów regulujących alokację środków przeznaczonych na działania w zakresie dziedzictwa kulturowego znajdują się ogłaszane co roku programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (program Dziedzictwo Kulturowe) oraz Wieloletni Program Rządowy Kultura+. W ramach priorytetu Tworzenie Zasobów Cyfrowych Dziedzictwa Kulturowego wyasygnowano w 2007 roku 2 mln zł, w 2008 – 2 mln zł, w 2009 – 10 mln zł. W 2010 roku uruchomiono program MKiDN Zasoby Cyfrowe o łącznym budżecie 20 mln zł, w 2011 roku natomiast Wieloletni Program Rządowy Kultura+, którego budżet na lata 2011–2015 ustalono na 516,25 mln zł (2010), przy czym został on w roku 2012 na mocy uchwały Rady Ministrów zmniejszony o niemal 30% do kwoty 369,761 mln zł²⁹. Alokacja środków

29 Uchwała nr 213/2012 Rady Ministrów z dnia 27 grudnia 2012 roku zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego Kultura+ <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/legislacja/archiwum/programy-wieloletnie/program-wieloletni-bdquotkulturardquo.php> (dostęp: sierpień 2015).

na poszczególne lata została również zmodyfikowana uchwałą Rady Ministrów w roku 2013³⁰. Budżet programu Kultura+ opiera się na trzech źródłach finansowania. Są to: środki z budżetu państwa, środki z budżetu jednostek samorządowych oraz wkład własny wnioskodawców, który stanowi ok. 6% wszystkich środków. Alokację środków w tym programie na lata 2011–2015 przedstawia poniższa tabela:

Tabela 2. Alokacja środków w programie Kultura+

2011	2012	2013	2014	2015	Razem:
34 167 000 zł	61 086 000 zł	81 513 000 zł	127 992 000 zł	65 003 000 zł	369 761 000 zł

Źródło: badania własne

Budżet priorytetu Digitalizacja w ramach programu Kultura+ wyniósł 120 mln zł (średnio 25 mln rocznie w latach 2011–2015). Oprócz programów MKiDN oraz Kultura+ w latach 2011–2014 finansowano również przedsięwzięcia związane z digitalizacją dziedzictwa ze środków Centrów Kompetencji ds. digitalizacji³¹. Łącznie w latach 2007–2014 ze środków publicznych przeznaczono na digitalizację zasobów kulturowych ok. 162,3 mln zł. Alokację tych środków w podziale na poszczególne lata przedstawia poniższa tabela:

Tabela 3. Wydatki na digitalizację ze środków publicznych w latach 2007–2014

Rok	Kwota	Źródło finansowania
2007	2 000 000 zł	program Dziedzictwo Kulturowe, priorytet Tworzenie Zasobów Cyfrowych Dziedzictwa Kulturowego

30 Uchwała nr 173/2012 Rady Ministrów z dnia 8 października 2013 roku zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia Programu Wieloletniego Kultura+ http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20131105RM-111-175-13_posiedz_uchw_nr_173_RM_z_2013.pdf (dostęp: sierpień 2015).

31 Komusińska Jagoda (2015), *Kto jest odpowiedzialny za digitalizację – organizacja i finansowanie cyfryzacji polskiej kultury*, http://ekultura.org/wp-content/uploads/2014/09/ekspertyza_koordinacja-dzia%C5%82a%C5%84-digitalizacyjnych.pdf (dostęp: sierpień 2015).

DIGITALIZACJA I UPOWSZECHNIANIE DZIEDZICTWA W ŚWIETLE DOKUMENTÓW PRAWNYCH

Rok	Kwota	Źródło finansowania
2008	2 000 000 zł	program Dziedzictwo Kulturowe, priorytet Tworzenie Zasobów Cyfrowych Dziedzictwa Kulturowego
2009	10 000 000 zł	program Dziedzictwo Kulturowe, priorytet: Tworzenie Zasobów Cyfrowych Dziedzictwa Kulturowego
2010	20 000 000 zł	program Zasoby Cyfrowe
2011	31 677 000 zł	program Kultura+, priorytet Digitalizacja, programy własne Centrów Kompetencji
2012	32 323 000 zł	program Kultura+, priorytet Digitalizacja, programy własne Centrów Kompetencji
2013	28 300 000 zł	program Kultura+, priorytet Digitalizacja, programy własne Centrów Kompetencji
2014	36 000 000 zł	program Kultura+, priorytet Digitalizacja, programy własne Centrów Kompetencji, program Dziedzictwo Kulturowe, priorytet: Ochrona i Cyfryzacja Dziedzictwa Kulturowego
Razem:	162 300 000 zł	

W analizowanym okresie nakłady na digitalizację wzrosły niemal dwudziestokrotnie. Pomimo tak nagłego wzrostu nakładów możliwości finansowania przedsięwzięć digitalizacyjnych są znikome w porównaniu do środków unijnych.

POLSKIE REPOZYTORIA

CYFROWE. PRAKTYKI

DIGITALIZACJI

I UPOWSZECHNIANIA

ZASOBÓW ORAZ

PRZYKŁADOWE SPOSOBY

ICH WYKORZYSTYWANIA

2.1 TWÓRCY REPOZYTORIÓW I MAPA DIGITALIZOWANYCH OBIEKTÓW

Kolejnym etapem naszych badań była analiza jakościowa repozytoriów kultury. Analizie poddaliśmy 455 stron repozytoriów cyfrowych dobranych w sposób celowy (por. *Wstęp*), co sprawia, że próba nie jest geograficznie reprezentatywna. Rozkład terytorialny analizowanych repozytoriów może jednak świadczyć o kilku istotnych trendach związanych z nierównomiernym rozwojem procesu digitalizacji w Polsce. Najwięcej repozytoriów ulokowanych jest w województwie mazowieckim – 138 (32% wszystkich portali), stosunkowo dużo na terenie województw małopolskiego – 44 (10%), wielkopolskiego – 34 (8%) i śląskiego – 32 (7%). Najmniej prowadzonych jest przez podmioty ulokowane w województwie świętokrzyskim – 6 (1,3%), opolskim – 8 (1,8%), lubelskim i podlaskim – po 11 (2,4%). Podmioty, które prowadzą strony internetowe, zlokalizowane są w miastach dużych (Warszawa, Kraków, Wrocław, Poznań, Gdańsk), średnich (Katowice, Lublin, Szczecin, Toruń), małych (Krosno, Łańcut, Słupsk), a także na terenie gmin miejsko-wiejskich (Brzeźnica) czy bardzo niewielkich gmin wiejskich (Sobótka). Ciekawy wydaje się fakt, że ponad połowa repozytoriów działa w małych i średnich miastach.

Najliczniejszą grupę wśród twórców badanych portali tworzą instytucje samorządowe (głównie gminne) – 27%; instytucje państwowe – 24%; stowarzyszenia – 19%; oraz fundacje – 10%, w większości nienadzorowane przez MKiDN³² (por. tabela 4). Stosunkowo niewielka liczba portali została utworzona przez grupy nieformalne i osoby fizyczne – łącznie 10%. 4% to strony utworzone przez podmioty komercyjne. Taki rozkład twórców świadczy o dużym zaangażowaniu instytucji państwowych i jednostek samorządu terytorialnego w proces digitalizacji.

32 Nadzór MKiDN może dotyczyć kilku sytuacji: 1. MKiDN jest organizatorem danej instytucji kultury; 2. Dana fundacja jest w wykazie fundacji nadzorowanych przez ministerstwo; 3. Dane muzeum jest w Państwowym Rejestrze Muzeów; 4. Ministerstwo pośrednio sprawuje nadzór nad projektami digitalizacyjnymi poprzez działalność Centrów Kompetencji ds. Digitalizacji; 5. Ministerstwo sprawuje nadzór nad projektami, które są (współ-)finansowane ze środków MKiDN. W naszym badaniu zagadnienie nadzoru odnosimy jedynie do fundacji (2), które znajdują się na liście centralnego rejestru fundacji nadzorowanych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (zarejestrowane w KRS). Lista ta zawiera spis fundacji, które składają ministrowi roczne sprawozdanie z działalności. Nadzór MKiDN polega na przyjęciu sprawozdania i kontroli wydatkowania środków publicznych.

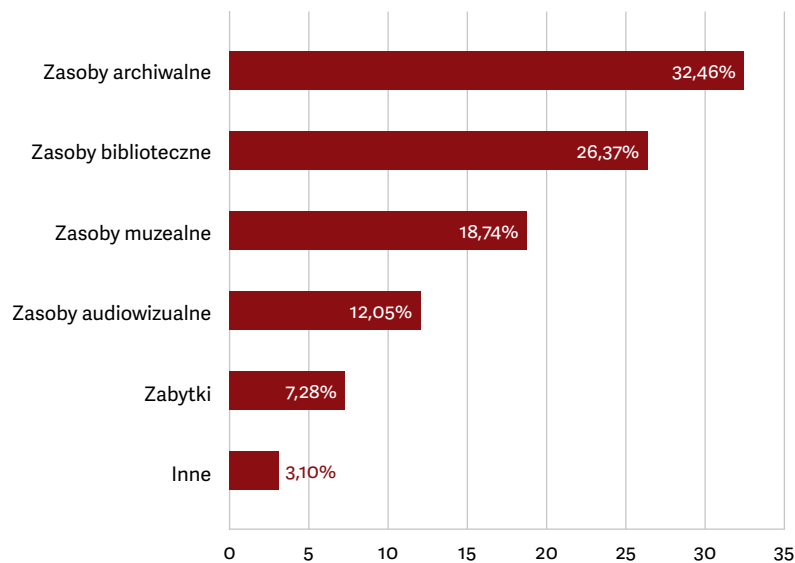
Tabela 4. Twórcy portali zawierających zdigitalizowane zasoby

Twórcy portali	Liczba	%
Instytucja państwowa (muzeum, galeria), w tym:	103	23,7
<i>w rejestrze MKiDN</i>	23	
Portal jest wspólną inicjatywą MKiDN oraz innych instytucji (samorządy, osoby prawne)	17	3,9
Instytucja samorządowa, w tym:	119	27,4
<i>wojewódzka</i>	27	
<i>powiatowa</i>	19	
<i>gminna</i>	69	
Stowarzyszenie	84	19,3
Fundacja	45	10,4
<i>nadzorowana przez MKiDN</i>	26	
Podmiot komercyjny	17	3,9
Grupa nieformalna	21	4,9
Osoba fizyczna	21	4,9
Inne	7	1,6
Ogółem	434	100,0

Źródło: badania własne

Najczęściej na analizowanych portalach udostępniane są zasoby archiwalne (32% wszystkich portali), biblioteczne (26%) i muzealne (19%) (wykres 1). Znacznie mniej witryn gromadzi cyfrowe zbiory audiowizualne (12%) i cyfrowe odwzorowania zabytków (7%). Wśród innych typów udostępnianych zasobów znajdują się też całe wystawy, zdjęcia z wystaw czy makiety obiektów przestrzennych.

Wykres 1. Typy zasobów dostępne na polskich portalach internetowych

Źródło: badania własne

Analiza odsetka portali powstałych w różnych okresach w latach 2004–2014 zawierających poszczególne typy zasobów nie pozwala na wskazanie wyraźnego trendu ze względu na fakt, że zaledwie jedna trzecia (128) spośród nich umieszcza informację o dacie powstania. Można jedynie stwierdzić, że w latach 2011–2014 odsetek portali udostępniających zasoby biblioteczne spadł w porównaniu z okresem 2004–2006 (tabela 5). W tym samym czasie odsetek stron zawierających zdigitalizowane obiekty muzealne wzrósł ponad trzykrotnie. O kilka procent wzrósł również odsetek portali zawierających zasoby archiwalne i zabytki.

Tabela 5. Procentowy udział typów zasobów dostępnych na portalach powstałych w latach 2004–2014

Typ zasobu		Lata			Ogółem
		2004–2006	2007–2010	2011–2014	
Zasoby biblioteczne	N	16	31	24	71
	% Nca	72,73%	57,41%	46,15%	55,47%
Zasoby archiwalne	N	15	33	40	88
	% Nc	68,18%	61,11%	76,92%	68,75%
Zasoby audiowizualne	N	8	10	17	35
	% Nc	36,36%	18,52%	32,69%	27,34%
Zasoby muzealne	N	3	31	24	58
	% Nc	13,64%	57,41%	46,15%	45,31%
Zabytki	N	2	11	8	21
	% Nc	9,09%	20,37%	15,38%	16,41%
Inne	N	2	8	5	15
	% Nc	9,09%	14,81%	9,62%	11,72%
Ogółem	Nc	22	54	52	128

a Liczba portali w danym okresie

Źródło: badania własne

2.2 ZAKRES I FORMY UDOSTĘPNIANIA ZBIORÓW NA PORTALACH INTERNETOWYCH

Liczba obiektów posiadających cyfrowe odwzorowanie w Polsce stanowi nikłą część dziedzictwa narodowego przechowywanego w instytucjach kultury i w prywatnych zbiorach. W naszej próbie badawczej w zdecydowanej większości (71%) portali nie zamieszczono informacji na temat liczby obiektów zdigitalizowanych w ramach działalności danego podmiotu. Informację taką zamieszczono jedynie na co trzecim portalu. Średnia liczba obiektów udostępnianych na badanych portalach (według informacji zawartych na stronach www) to ponad 160 tysięcy, przy czym połowa portali zawierających taką informację nie posiada więcej niż 1880 zdigitalizowanych obiektów. Określenia takie jak „zbiory”, „obiekty zdigitalizowane”, „obiekty cyfrowe”

są stosowane przez autorów portali niesystematycznie, dlatego podawane na stronie dane mogą oznaczać liczbę jednostek w spisie instytucji, liczbę obiektów zdigitalizowanych lub liczbę obiektów, które zostały zdigitalizowane i udostępnione na stronie. Niektóre instytucje za osobny obiekt uznają każdą stronę zdigitalizowanej monografii liczącej kilkaset stron, inne traktują monografię jako jedną pozycję. Wśród portali wskazujących na największą liczbę zdigitalizowanych obiektów oprócz Biblioteki Narodowej znajdują się portale takie jak: Akta Miasta Poznania (2 800 000), Polona (777 016), Archiwum Cyfrowe (750 000), NAC (538 436), Zasoby Cyfrowe – Biblioteka Jagiellońska UJ (446 648) i Instytut Pamięci Narodowej (312 645). Portale te zostały utworzone przez instytucje państwowe. Najmniej zdigitalizowanych obiektów zawierają strony utworzone przez gminne instytucje samorządowe i fundacje nienadzorowane przez MKiDN, takie jak: Gminna Biblioteka Publiczna w Lubiczu (18), Miejsko-Gminna Biblioteka w Iłży (19) czy Wirtualne Muzeum Fresków Śląskich (20). Podawane na stronie liczby należy więc traktować jedynie orientacyjnie, nie świadczą one bowiem o rzeczywistej liczbie digitalizowanych w Polsce zbiorów. Dane te dowodzą, że proces digitalizacji jest wciąż scentralizowany – małe ośrodki gminne odgrywają raczej niewielką rolę, a ich zasięg jest bardzo ograniczony. Analiza danych liczbowych podanych przez autorów około jedna trzecia portali, chociaż bardzo ograniczona, wskazuje wyraźnie, że liczba zdigitalizowanych obiektów cyfrowych na portalach stopniowo rośnie, a tempo tego wzrostu wynosi około 5% w każdym z trzyletnich analizowanych okresów (tabela 6).

Tabela 6. Liczba zdigitalizowanych obiektów podana na portalach utworzonych w latach 2004–2014

Lata	Liczba obiektów	Liczba skumulowana	Odsetek skumulowany	Przyrost w danym okresie
2004–2006	15 903 946	15 903 946	100,00%	0,00%
2007–2010	933 996	16 837 942	105,87%	5,87%
2011–2014	776 605	17 614 547	110,76%	4,88%

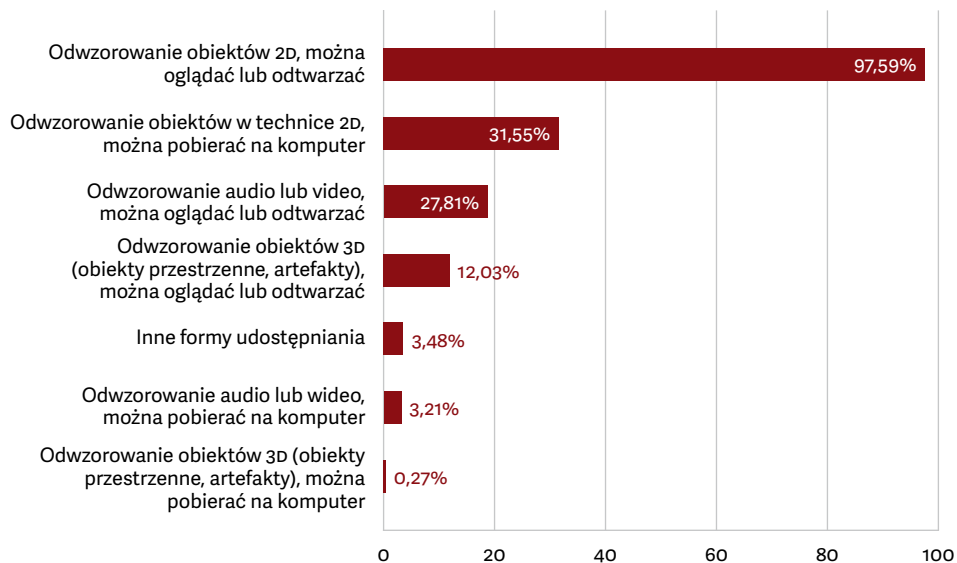
Źródło: badania własne

Formy udostępniania cyfrowych obiektów na portalach uznać można za „tradycyjne”, a więc takie, które w niewielkim stopniu wykorzystują nowe możliwości technologiczne stwarzane przez

digitalizację (głównie są to kopie „płaskie”, wykorzystujące technikę 2D, udostępniane w postaci skanu, fotografii, etc.). Niemal wszystkie (98%, 375) portale umożliwiały oglądanie obiektów w technice 2D (najczęściej zdjęcia i skany) (wykres 2), jednak tylko niecała jedna trzecia portali posiadała możliwość pobierania zasobów na własny komputer i ich ponowne wykorzystanie (np. w pracy naukowej, działalności kreatywnej, etc.)³³. Niemal jedna trzecia witryn posiadała odwzorowania obiektów w postaci audio lub wideo wraz z techniczną możliwością ich odtworzenia na stronie, ale tylko 3% umożliwiało ich pobranie na własny komputer. Jedynie pojedyncze umożliwiały dostęp do obiektów zdigitalizowanych w technice 3D, które można oglądać lub odtwarzać. Wśród nich wymienić można: Wirtualne Muzeum Konstancina, Amber Muzeum w Krakowie, Fundacja Polskiego Państwa Podziemnego, Muzeum Bambrów Poznańskich czy Wirtualne Muzea Małopolski. Tylko jeden portal w Polsce – Regionalna Pracownia Digitalizacji w Elblągu – umożliwia pobranie na własny komputer obiektów cyfrowych 3D.

33 Przez „funkcjonalność pobierania zasobów” rozumiemy intencjonalne umieszczenie przez twórców portalu mechanizmu pobierania pliku (przycisk „Pobierz”).

Wykres 2. Formy udostępniania cyfrowych kopii obiektów dziedzictwa kulturowego

Źródło: badania własne

Analiza form udostępniania obiektów na portalach utworzonych w różnych okresach (tabela 7) wskazuje na tendencję spadkową formy 2D na portalach powstałych w latach 2011–2014 w porównaniu do portali powstałych w latach 2004–2006. Jednocześnie w tym samym okresie zaobserwować można znaczący wzrost odsetka obiektów udostępnianych w technice 3D. Mimo że w wartościach bezwzględnych liczba portali udostępniających obiekty w tej technice nie jest zbyt wielka, struktura form udostępniania w tych latach zmienia się zasadniczo na korzyść digitalizacji obiektów w tej technice.

Tabela 7. Wybrane formy udostępniania obiektów na portalach utworzonych w latach 2004–2014 (odsetki nie sumują się do 100 ponieważ na jednym portalu istnieje możliwość dwóch lub więcej form udostępniania obiektów)

Wybrane formy udostępniania obiektów		Lata		
		2004–2006	2007–2010	2011–2014
obiekty 2D: oglądanie	N	19	50	52
	% dla Nca	86,36%	92,59%	31,48%
audio/wideo: odtwarzanie	N	8	9	17
	% dla Nc	36,36%	16,67%	31,48%
obiekty 3D: oglądanie, odtwarzanie	N	1	10	17
	%Nc	4,55%	18,52%	31,48%
Ogółem	Nc	22	54	54

a – liczba portali w danym okresie

Źródło: badania własne

2.3 STOPIEŃ I FORMY INTERAKTYWNOŚCI NA PORTALACH INTERNETOWYCH

Interaktywny profil portalu internetowego zakłada możliwość wzajemnego oddziaływania na siebie jego twórców i użytkowników. W naszym badaniu sprawdziliśmy, na ile twórcy stron internetowych chcą i potrafią precyzyjnie określić profil użytkowników prowadzonego przez nich portalu. Analiza danych wskazuje, że mniej niż jedna trzecia zawiera jakiegokolwiek informacji na temat adresatów publikowanych treści. Adresaci definiowani są bardzo ogólnie, jako „wszyscy internauci” lub „szerokie grono odbiorców/użytkowników”. Wśród precyzyjniej zdefiniowanych profili najliczniejsze są te, które dotyczą społeczności lokalnej, profesjonalistów lub pasjonatów/fanów jakiejś dziedziny. Do społeczności lokalnych kierowane są zazwyczaj treści witryn związanych z konkretnym miastem (Wrocław, Bydgoszcz, Gdańsk), dzielnicą miasta (Ochota, Targówek) lub mniejszymi miejscowościami (gmina Łaskarzew). Wśród pasjonatów i fanów dominują osoby interesujące się historią (np. Legionów), literaturą czy konkretną dziedziną (np. Solidarność). Sporą grupę adresatów stanowią profesjonaliści, przede wszystkim naukowcy, nauczyciele, pedagodzy, muzealnicy, kuratorzy wystaw, producenci filmowi i przedstawiciele świata biznesu. Poza tym wskazuje się również na przykład na dzieci i młodzież,

niepełnosprawnych i turystów. W opisach profilu na portalach można też trafić na bardziej szczegółowe charakterystyki, w których kładzie się nacisk na pewne cechy osobowościowe (np. „wrażliwi intelektualiści”).

Na potrzeby badania stopnia interaktywności portali na podstawie klucza kategoryzacyjnego przygotowano indeks interaktywności portali gromadzących zbiory cyfrowe, w którym uwzględniono następujące formy aktywności: możliwość zamieszczania komentarzy przez użytkowników, konto w serwisie społecznościowym, możliwość udostępniania własnych zasobów przez odbiorców oraz 6 typów aktywności użytkowników przewidziane w serwisie (wydarzenia, gry edukacyjne etc.). Wartość indeksu wynosi od 0 do 9 punktów (za każdą aktywność lub formę komunikacji przyznano 1 punkt):

1. od 0 do 3 – niski poziom,
2. od 4 do 6 – średni poziom,
3. od 7 do 9 – wysoki poziom.

Analiza wartości indeksu wskazuje, że w architekturze jednej szóstej portali (15,1%) w ogóle nie przewidziano żadnych form interaktywności (tabela 8). Zdecydowana większość (67,3%) cechuje się niskim stopniem interaktywności, co oznacza, że umożliwiają one od 1 do 3 różnych aktywności i form komunikacji pomiędzy twórcami i użytkownikami portalu. Jedyne jedną szóstą (17,3%) można uznać za średnio interaktywne (od 4 do 6 aktywności i form komunikacji), a tylko jeden w całej badanej próbie (Ninateka – portal Narodowego Instytutu Audiowizualnego) spełnia wymogi wysokiego stopnia interaktywności. Najczęściej twórcy umożliwiają swoim użytkownikom jedną lub dwie aktywności lub formy komunikacji, bardzo rzadko więcej niż trzy.

Tabela 8. Stopień interaktywności portali w badanej próbie (N=392)

Wartość Indeksu Interaktywności / Liczba form aktywności i kanałów komunikacji	Liczba portali	Procent	Odsetek poszczególnych stopni interaktywności	Stopień interaktywności
0	59	15,1	15,1	brak interaktywności
1	86	21,9	67,3	niski
2	100	25,5		
3	78	19,9		
4	41	10,5	17,3	średni
5	20	5,1		
6	7	1,8		
7	1	0,3	0,3	wysoki
ogółem	392	100,0	100,0	

Źródło: badania własne

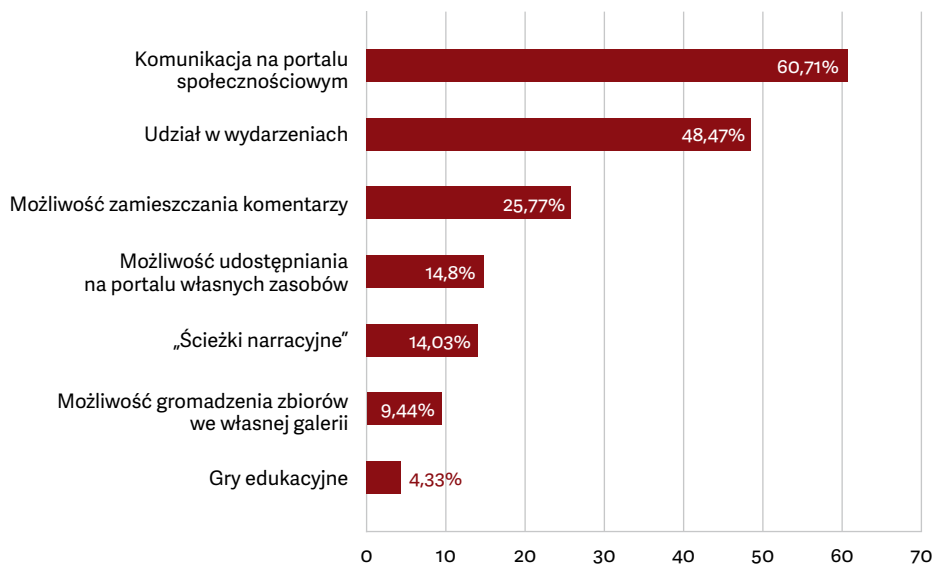
Średni i wysoki stopień interaktywności cechuje portale będące wspólną inicjatywą MKiDN oraz innych instytucji (samorządy, osoby prawne)³⁴, średni stopień – około jedna czwarta witryn utworzonych przez instytucje państwowe (muzea, galerie) i grupy nieformalne, bardzo niski zaś – strony powoływane przez instytucje samorządowe i osoby fizyczne.

Stopień interaktywności uzależniony jest od różnorodnych form komunikacji pomiędzy twórcami i użytkownikami oraz takiej architektury, która umożliwia rozmaite postaci aktywne

34 Za wspólną inicjatywę MKiDN i innych instytucji uznano działania, które podejmowane są w ramach współpracy pomiędzy instytucjami znajdującymi się na liście muzeów wpisanych do rejestru prowadzonego przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz muzea wpisane do rejestrów prowadzonych przez jednostki samorządu terytorialnego.

uczestnictwa użytkowników. Oprócz form komunikacji i aktywności z użyciem medium, jakim jest internet, w naszym badaniu uwzględniono także zachowania takie jak udział w wydarzeniach, które mogą się odbywać w konkretnej fizycznej przestrzeni i skupiać użytkowników danego portalu. Najczęstszym kanałem komunikacji jest serwis społecznościowy. Taka możliwość została uwzględniona w architekturze niemal 61% analizowanych portali (wykres 3). Inne możliwe formy interakcji to udział w różnego rodzaju wydarzeniach proponowanych użytkownikom na stronie (48%) oraz możliwość zamieszczania przez użytkowników komentarzy (26%). Około jedna piąta twórców przewidziała inne formy aktywności użytkowników: konkursy, interaktywne mapy, lekcje muzealne, projekcje filmów, warsztaty, pokazy, możliwość oceny udostępnianych zbiorów, wpis do książki gości czy utworzenie własnego konta. Niemal 15% portali umożliwia użytkownikom udostępnianie własnych zbiorów. Na stosunkowo niewielu znaleźć można „ścieżki narracyjne” umożliwiające poznanie kontekstu prezentowanych zbiorów i ich interpretację (zaledwie 14%), niewiele pozwala na spersonalizowanie konta użytkownika poprzez gromadzenie zbiorów we własnej galerii (9%), znikomy odsetek daje szansę wykorzystania udostępnianych zbiorów cyfrowych w edukacji (gry edukacyjne, 4%).

Wykres 3. Odsetek portali umożliwiających wybrane formy interakcji pomiędzy twórcami i użytkownikami (odsetki nie sumują się do stu, ponieważ większość portali daje dwie lub więcej możliwości)

Źródło: badania własne

Niemal wszystkie portale komunikujące się z odbiorcami za pośrednictwem serwisu społecznościowego wykorzystują do tego celu Facebooka (94%), ponad jedna trzecia – YouTube’a (35%), jedna piąta posiada swoje konto na portalu Google+. Pozostałe serwisy, takie jak Twitter, Instagram, Pinterest, Vimeo, MySpace czy Flickr, wykorzystywane są rzadko. Możliwość zamieszczania komentarzy realizowana jest najczęściej przez użycie funkcjonalności „Wstaw komentarz” lub umożliwienie użytkownikom wymiany myśli i opinii na prowadzonym na stronie forum.

Istotnym wskaźnikiem interaktywności jest również częstotliwość aktualizacji strony przez jej twórców/administratorów. W trzech czwartych analizowanych przypadków strony aktualizacje pojawiają się na bieżąco, ale funkcjonują również portale, których twórcy w pewnym momencie zrezygnowali z aktywności. 12% nie było aktualizowanych od ponad pół roku, 5% – od ponad półtora roku, 4% – od ponad dwóch i pół lat. Takie witryny z czasem się dezaktualizują – nie ma też możliwości bieżącego kontaktu i innych form aktywności umożliwiających interakcję pomiędzy twórcami i użytkownikami portalu.

2.4 TYPY REPOZYTORIÓW: TWÓRCY I STOPIEŃ OTWARTOŚCI NA UŻYTKOWNIKÓW

Jednym z celów analizy portali internetowych gromadzących zdigitalizowane zasoby kulturowe było skategoryzowanie i wyodrębnienie ich typów. W celu utworzenia tych kategorii uwzględniliśmy w metodologii następujące kryteria:

1. Typ podmiotu prowadzącego portal (podmiot realizujący działania ogólnie, instytucjonalne vs podmiot podejmujący oddolną inicjatywę). Za podmioty prowadzące portal w ramach działalności ogólnie (unijnej, rządowej, ministerialnej) uznano: instytucje państwowe, wspólne inicjatywy MKiDN i innych instytucji, instytucje samorządowe oraz stowarzyszenia i fundacje nadzorowane przez MKiDN. Za inicjatywy oddolne uznano natomiast działalność prowadzoną przez fundacje nienadzorowane przez MKiDN, a także przez podmioty komercyjne, grupy nieformalne i osoby fizyczne.
2. Stopień otwartości portalu na potrzeby użytkowników, który opiera się na wartości wskaźnika będącego sumą wartości indeksu interaktywności i indeksu dostępności utworzonego z kilku zmiennych.

Analiza ze względu na typ podmiotu prowadzącego wykazała, że w badanej próbie zdecydowana większość portali powstała na skutek działalności ogólnie (286, 63% wszystkich przebadanych). Działalność taka jest koordynowana i nadzorowana przez MKiDN i inne agendy administracji publicznej. Nieco ponad jedna trzecia (169, 37%) powstała w wyniku inicjatywy

oddolnej – działalności osób fizycznych, grup nieformalnych, podmiotów komercyjnych czy fundacji, które nie podlegają nadzorowi MKiDN. Nie oznacza to jednak, że podmioty te w swojej działalności nie korzystają z ramowych rozwiązań i priorytetów rządowych (np. w postaci finansowania projektów digitalizacyjnych). Status tych podmiotów umożliwia im utrzymanie większej autonomii niż jednostkom bezpośrednio zależnym od administracji państwowej. Niewielka liczba portali zawierających informacje o dacie powstania strony (N=130) nie pozwala na w pełni obiektywne uogólnienia, można jednak zauważyć, że w stosunku do lat 2004–2006 liczba inicjatyw „odgórnych” powstających w latach 2011–2014 maleje, natomiast liczba portali „oddolnych” wzrasta (tabela 9).

Tabela 9. Liczebność portali ze względu na charakter działalności podmiotu prowadzącego w latach 2004–2014

Typ podmiotu prowadzącego		Lata			Ogółem
		2004–2006	2007–2010	2011–2014	
Podmiot realizujący działania odgórne	N	9	17	10	36
	% N _a	40,91%	31,48%	18,52%	62,90%
Podmiot podejmujący inicjatywy oddolne	N	13	37	44	94
	% N _c	59,09%	68,52%	81,48%	37,10%
Ogółem	N _c	22	54	54	130

a – liczba portali w danym okresie

Źródło: badania własne

Drugim kryterium kategoryzacji był stopień otwartości na potrzeby użytkownika, który opiera się na wartości wskaźnika będącego sumą wartości indeksu interaktywności i indeksu dostępności. Charakterystykę pod kątem stopnia interaktywności przedstawiono w rozdziale 2.3. Indeks dostępności określa natomiast poziom dostępu do cyfrowych kopii obiektów kultury online na podstawie jego warunków: braku odpłatności za korzystanie z portali i zasobów na nich zamieszczonych (bariera ekonomiczna 1 pkt), dostosowania do przeglądania na urządzeniach mobilnych (1 pkt), udogodnień dla osób niepełnosprawnych (międzynarodowe standardy Web Content Accessibility Guidelines 2.0, audiodeskrypcja i napisy dla osób głuchoniemych, 3 pkt) oraz wersji językowych (4 pkt). Portale o niskim stopniu dostępności to te, dla których wartość indeksu wynosiła od 1 do 3 pkt (na 9 w skali dostępności); średnim stopniu – od 4 do 6 pkt;

a portale o wysokim stopniu dostępności – od 7 do 9 pkt. Wyniki przedstawiono w tabeli 10. Wynika z nich, że niemal 60% analizowanych portali zapewnia średni poziom dostępności do zdigitalizowanych zbiorów, co może oznaczać brak udogodnień dla osób niepełnosprawnych, odpłatność za korzystanie lub brak wersji językowych umożliwiających korzystanie z treści przez osoby nieznające języka polskiego. Blisko 40% analizowanych portali cechuje niski stopień dostępności, a tylko jeden portal (po raz kolejny jest nim Ninateka) zakwalifikowano do serwisów o wysokim stopniu dostępności.

Tabela 10. Poziom dostępności do zdigitalizowanych zbiorów na portalach internetowych

Wartość indeksu dostępności	Liczba portali	Procent portali	Procentowy stopień dostępności	Stopień dostępności
1,00	2	1,8	39,6	Niski
2,00	2	1,8		
3,00	40	36,0		
4,00	39	35,1	59,5	Średni
5,00	22	19,8		
6,00	5	4,5		
8,00	1	0,9	0,9	Wysoki
Ogółem	111	100,0	100,0	

Źródło: badania własne

Poziom dostępności portali jest uzależniony od poszczególnych zmiennych wchodzących w skład indeksu dostępności. Jedynie 5 spośród 380 portali (1,3%), które zawierały informację na temat formy udostępniania zbiorów, udostępnia je odpłatnie³⁵.

³⁵ W narzędziu do badania stron internetowych nie uwzględniono zakresu opłaty za korzystanie z zasobów. W przypadku niektórych portali dostęp do części zasobów był darmowy, natomiast pozostała część zasobów była dostępna odpłatnie. W takim przypadku dostęp do zasobów został zakodowany jako nieodpłatny.

Przeanalizowano strony także pod kątem dostępności dla osób niepełnosprawnych. Wykazano, że jedynie pojedyncze strony (12; 2,6%) w pełni spełniają międzynarodowe standardy w tym zakresie (Web Content Accessibility Guidelines 2.0³⁶), czyli umożliwiają korzystanie z serwisów przez osoby niewidome przy użyciu czytników ekranowych. Są to przede wszystkim portale instytucji państwowych (np. Biblioteka Literatury Polskiej w internecie, Pamięć.pl), samorządowych (Sądecka Biblioteka Cyfrowa) i portale powstałe z inicjatywy MKiDN we współpracy z innymi jednostkami (Muzeum-Zamek w Łańcucie). Oznacza to, że strony ze zdigitalizowanymi zasobami kultury nie są w pełni dostępne dla osób niewidomych. Przeprowadzono również test dostępności zasobów audiowizualnych dla osób głuchoniemych. Wykazano, że jedynie pojedyncze witryny z takimi zasobami posiadają audiodeskrypcję (12, 10,7% stron ze zbiorami audiowizualnymi) oraz napisy dla osób głuchoniemych (8, 7,1%).

Następnie przeprowadzono komputerowy test responsywności stron internetowych, czyli możliwości dostępu do zdigitalizowanych obiektów poprzez urządzenia mobilne, takie jak: smartfon, tablet etc. Wykazano, że jedynie niecałe 16% badanych portali można uznać za responsywne. W zdecydowanej większości przypadków, aby obejrzeć cyfrowy obiekt muzealny lub ściągnąć jego wizerunek, niezbędny jest komputer z dużym ekranem.

Zakres dostępności sprawdzono również pod kątem języka strony. Założono, że szeroka dostępność do zdigitalizowanych zasobów oznacza również możliwość dotarcia do nich przez osoby posługujące się językami innymi niż polski. Anglojęzyczne wersje ma 38% badanych portali (152), niemieckie 12%, francuskie – 5%. Pojedyncze – w zależności od charakteru udostępnianych zbiorów – tłumaczą treści na język kaszubski, rosyjski, ukraiński, czeski, hebrajski, szwedzki czy portugalski. Przekłady te wynikają ściśle z tematyki i kontekstu udostępnianych zasobów.

Wartość wskaźnika otwartości obliczona jako suma wartości indeksu interaktywności i indeksu dostępności zawiera się w zbiorze od 1 do 19, gdzie 1 oznacza bardzo niski, a 19 bardzo wysoki

36 Testowanie kodu strony pod kątem dostępności dla osób niepełnosprawnych przeprowadzono przy użyciu narzędzia internetowego www.achecker.ca. Na wyniki testu mógł mieć wpływ typ przeglądarki zastosowanej przez kodera, dlatego do wyników testów należy podchodzić z należytą ostrożnością.

stopień otwartości na potrzeby użytkowników. Utworzono prostą trzystopniową skalę, gdzie wartości wskaźnika określają stopień otwartości:

- od 1 do 4 – niski stopień otwartości,
- od 5 do 9 – średni stopień otwartości,
- powyżej 9 – wysoki stopień otwartości.

Rozkład wartości wskaźnika przedstawiono w tabeli 11.

Tabela 11. Rozkład wartości wskaźnika stopnia otwartości portali na potrzeby użytkowników (N=392)

Wartość wskaźnika otwartości	Częstość	Procent	Procentowy stopień otwartości	Stopień otwartości
,00	51	13,0	73,2	Niski
1,00	66	16,8		
2,00	73	18,6		
3,00	59	15,1		
4,00	38	9,7		
5,00	35	8,9	23,5	Średni
6,00	20	5,1		
7,00	19	4,8		
8,00	9	2,3		
9,00	9	2,3		
10,00	9	2,3	3,3	Wysoki
11,00	3	0,8		
15,00	1	0,3		
Ogółem	392	100,0		

Źródło: badania własne

W badanej próbie zdecydowaną większość (73,2%) stron cechuje niski stopień otwartości na potrzeby użytkowników, co oznacza zarówno słabą dostępność do zasobów, jak i brak uwzględnienia w architekturze strony różnych form interaktywności. Niespełna jedna czwarta stron (23,5%) cechuje się średnim stopniem otwartości, a jedynie 3,3 % (14) zapewnia dodatkowe udogodnienia i zróżnicowane formy interaktywności. Niepełne dane (N=128) pozwalają jedynie na wstępne określenie zmiany w stopniu otwartości na potrzeby użytkownika w zależności od roku ich utworzenia. Można wyciągnąć wniosek, że w latach 2011–2014 powstało więcej portali o średnim i wysokim poziomie dostępności niż w latach 2004–2006. W tym samym okresie zmalał odsetek portali o niskim stopniu otwartości (tabela 12).

Tabela 12. Rozkład wartości wskaźnika stopnia otwartości na potrzeby użytkowników w odniesieniu do portali utworzonych w różnych okresach czasu (N=128)

Stopień otwartości	Liczba portali/ odsetek	Okres powstania portalu			Ogółem
		2004–2006	2007–2010	2010–2014	
Niski stopień otwartości	N	14	42	31	87
	%	64,0	78,0	57,0	
Średni i wysoki stopień otwartości	N	8	12	21	41
	%	36,0	22,0	43,0	
Ogółem:		22	54	52	128

Źródło: badania własne

Dwie opisane powyżej charakterystyki badanych portali (typ podmiotu prowadzącego, stopień otwartości na potrzeby użytkownika) posłużyły do utworzenia wstępnej typologii zgodnie z poniższą matrycą. Dzięki takiej kategoryzacji utworzono 4 typy portali zawierających cyfrowe zasoby dziedzictwa kulturowego (diagram 3).

Diagram 3. Matryca typów badanych portali

		STOPIEŃ OTWARTOŚCI NA POTRZEBY UŻYTKOWNIKÓW	
		ŚREDNI I WYSOKI	NISKI
TYP	ODGÓRNY	A	B
	ODDOLNY	C	D

Źródło: badania własne

Badane portale możemy podzielić na 4 typy:

- A.** portale prowadzone przez podmioty realizujące cele odgórne agend rządowych o średnim lub wysokim stopniu otwartości na potrzeby użytkowników,
- B.** portale prowadzone przez podmioty realizujące cele odgórne agend rządowych o niskim stopniu otwartości na potrzeby użytkowników,
- C.** portale prowadzone przez podmioty podejmujące inicjatywę oddolną o średnim lub wysokim stopniu otwartości na potrzeby użytkowników,

- D.** portale prowadzone przez podmioty podejmujące inicjatywę oddolną o niskim stopniu otwartości na potrzeby użytkowników.

Typologia ta pozwala wstępnie uporządkować różnorodność form działalności związanej z udostępnianiem cyfrowych kopii zasobów kulturowych w internecie. Jej słabą stroną jest niemożność uwzględnienia dynamiki zmian w ciągu ostatnich dziesięciu lat, odnosi się ona bowiem jedynie do charakterystyk portali w momencie badania. W rzeczywistości witryny zmieniają się bardzo szybko – hipotetycznie strona, powołana do życia przez nieformalną grupę w sposób spontaniczny, może po kilku latach zmienić formułę działania: przekształcić się w stowarzyszenie nadzorowane przez MKiDN i realizujące odgórne cele rządowe. Działalność kilku pasjonatów może się stać elementem ogólnokrajowej strategii w zakresie digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego.

Wśród analizowanych portali niemal połowa (49%) została utworzona odgórnie – cechują się one niskim stopniem otwartości na potrzeby użytkowników (typ B) (tabela 13). Jedna czwarta (24,2%) została utworzona w ramach inicjatyw oddolnych, które również cechują się niskim stopniem otwartości (typ D). Portale o średnim i wysokim stopniu otwartości na potrzeby użytkowników stanowią odpowiednio: w grupie odgórnych – 18,6% (typ A), a w grupie oddolnych – 8,2% (typ C).

Tabela 13. Typy portali ze względu na rodzaj podmiotu prowadzącego i stopień otwartości na potrzeby użytkowników (N=392)

Typ portalu	N	%
A	73	18,6%
B	192	49,0%
C	32	8,2%
D	95	24,2%
Ogółem:	392	100,0%

Źródło: badania własne

Wstępna kategoryzacja zostanie wykorzystana podczas celowego doboru próby 10 portali do analizy opartej na metodzie studium przypadku w drugim etapie projektu badawczego.

2.5 SPOSOBY WYKORZYSTANIA ZASOBÓW CYFROWYCH W PRACACH DYPLOMOWYCH

W celu zdefiniowania oczekiwań użytkowników internetu w stosunku do zasobów cyfrowych i ich prezentacji przez polskie instytucje kultury postanowiliśmy sprawdzić, jak studenci ostatniego roku studiów magisterskich korzystają z kulturalnych zasobów. Analizie poddano 110 prac z Uniwersytetu Jagiellońskiego i 90 z Uniwersytetu Pedagogicznego. Na Uniwersytecie Jagiellońskim przeanalizowano 30 prac etnologicznych, 40 kulturoznawczych i 40 socjologicznych. Na Uniwersytecie Pedagogicznym natomiast 35 prac graficznych i 55 historycznych.

Analiza wykazała, że zasoby internetowe są często wykorzystywanym źródłem informacji. Takie źródła pojawiły się w 164 na 200 analizowanych prac (tabela 14).

Tabela 14. Rozkład prac magisterskich ze względu na korzystanie ich autorów ze źródeł internetowych w badanym okresie

Czy w pracy wykorzystane są źródła internetowe?		Lata			Ogółem
		2004–2006	2007–2010	2011–2014	
Nie	N	15	8	13	36
	%	45,5%	22,2%	9,9%	18,0%
Tak	N	18	28	118	164
	%	54,5%	77,8%	90,1%	82,0%
Ogółem	N	33	36	131	200
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: badania własne, N=200

Jak wynika z przedstawionych danych, studenci z roku na rok coraz chętniej odwoływali się w swoich pracach do zasobów zamieszczonych w internecie³⁷. Na uwagę zasługuje okres 2011–2014, w którym odnotowano wykorzystanie źródeł internetowych w 90% analizowanych prac. W porównaniu do lat 2004–2006 odsetek ten wzrósł niemal dwukrotnie.

W 127 pracach³⁸ studenci odwoływali się do stron zawierających zdigitalizowane zbiory, natomiast tylko w 38 do tak zwanych wyszukiwarek odsyłających do takich stron. Wzrost częstotliwości wykorzystywania przez autorów prac dyplomowych stron ze zdigitalizowanymi zbiorami był w ostatniej dekadzie bardzo dynamiczny (tabela 15): od 8 w latach 2004–2006 (24%) do 94 (72%) w latach 2011–2014. W analizowanym okresie odnotowano również wzrost częstotliwości odwoływania się do stron odsyłających, czyli wyszukiwarek: od 1 strony (3%) w latach 2004–2006 do 28 (21%) w latach 2011–2014.

Tabela 15. Liczebność prac zawierających odniesienia do stron zawierających zdigitalizowane zbiory w latach 2004–2014

		2004–2006	2007–2010	2011–2014
Strona zawiera zdigitalizowane zbiory	N	8	25	94
	%	24,24%	69,44%	71,76%
Tzw. wyszukiwarka	N	1	9	28
	%	3,03%	25,00%	21,37%
Liczba prac w poszczególnych okresach (N=100%)		33	36	131

Źródło: badania własne, N=200

37 Odwoływanie się do źródeł i uwzględnianie zasobów internetowych to dwie różne kwestie, dlatego należy być ostrożnym w interpretacjach tego wskaźnika.

38 Dalsze analizy dotyczą tylko stron, na których znajdowały się zdigitalizowane obiekty podlegające naszej analizie (por. założenia metodologiczne projektu).

Z analizy wynika, że studenci najczęściej odwołują się w swoich pracach do:

1. e-słowników, głównie: wiki z różnymi jego odmianami, na przykład: Wikipedia, Wikimedia, ale także do słownika PWN,
2. stron rządowych i administracji publicznej, na przykład: www.stat.gov, www.libr.sejm.gov.pl, <http://www.ebib.pl>, <https://www.bip.gov.pl/>, www.niebieskalinia.org, <http://www.rops.krakow.pl>, www.whitehouse.gov,
3. stron fundacji i organizacji, na przykład: www.nato.int, www.wosp.org.pl, www.kampaniespoleczne.pl,
4. stron instytucji naukowych, w tym bibliotek uczelnianych, na przykład: www.uw.edu.pl, <http://uni.wroc.pl>, <http://www.agh.edu.pl>, <http://www.umcs.pl>, <http://ug.edu.pl>,
5. stron instytucji kultury, w tym muzeów i repozytoriów, na przykład: www.skansen.pl, www.wilanow-palac.pl, www.pinakoteka.pl, www.cricoteka.pl, www.repozytorium.uni.lodz.pl,
6. stron środków masowego przekazu – gazet: www.nowakrytyka.pl, www.fakt.pl, www.gazeta.pl; rozgłośni radiowych: www.radiokrakow.pl; i telewizyjnych: <http://www.tvp.pl>, <http://www.discovery.com>,
7. stron organizacji, na przykład: www.opoka.pl, www.franciszkanie.pl,
8. stron organizacji naukowo-hobbystycznych, na przykład: www.psychiatriapolska.pl, www.psychologia.pl, www.tolkien.com.pl, www.fototapeta.art.pl, www.dbajosiebie.friko.pl,
9. stron firm badawczych, na przykład: Centrum Badania Opinii Społecznej, Ośrodek Badania Opinii Publicznej, Pracownia Badań Społecznych (głównie studenci socjologii),
10. serwisów społecznościowych, na przykład blogów, kanału YouTube.

Zaskakujące jest to, że głównym źródłem dla studentów są strony prowadzone przez podmioty podejmujące inicjatywy oddolne, niezwiązane z regulacjami systemowymi w zakresie digitalizacji i udostępniania zbiorów w internecie (tabela 16).

Tabela 16. Liczba typy podmiotów prowadzących strony internetowe

Liczebność/ Typ podmiotu	Instytucja UE	Instytucja państwowa	Instytucja samorządowa	Stowarzyszenie	Fundacja	Podmiot komercyjny	Grupa nieformalna	Osoba fizyczna	Razem
N	6	52	22	33	53	75	32	45	318
%	1,89%	16,35%	6,92%	10,38%	16,67%	23,58%	10,06%	14,15%	100,00%

Źródło: badania własne

W analizach rozdzieliliśmy strony ze zdigitalizowanymi zasobami kulturowymi i naturalnymi dokumentami cyfrowymi typu *born-digital*, aby sprawdzić, z których częściej korzystają nasi badani. Autorzy prac odwołali się do różnych typów zasobów uwzględnionych w badaniu łącznie 488 razy. Studenci niemal trzykrotnie częściej korzystali z zasobów *born-digital* (72,8% wszystkich odwołań do typów zasobów) niż ze zdigitalizowanych zasobów kulturowych (27,2%). Częstotliwość odwoływania się przez studentów do poszczególnych typów zasobów *born-digital* przedstawiono w tabeli 17.

Tabela 17. Liczba i odsetek prac, w których autorzy odwołują się do naturalnych dokumentów cyfrowych (*born-digital*).

Typy zdigitalizowanych zbiorów	E-książki	E-czasopisma	E-słowniki	Programy komputerowe	Gry komputerowe	Aktualne dokumenty administracji państwowej	Fotografie współczesne (własne, obce)	Film	Obiekty sztuki współczesnej	Współczesne cyfrowe nagrania audio	Inne
N w badanej próbie (200)	35	57	68	1	3	25	45	17	21	12	42
% dla N=200	17,50%	28,50%	34,00%	0,50%	1,50%	12,50%	22,50%	8,50%	10,50%	6,00%	21,00%

Źródło: badania własne, N=200

W przypadku zbiorów typu *born-digital* studenci najczęściej odwołują się w swoich pracach do e-słowników (w 68 pracach)³⁹. Równie chętnie korzystają z elektronicznych wydań czasopism (57 prac), zwłaszcza że większość gazet obecnie jest wydawana także (lub tylko) w wersji elektronicznej. Często posługują się cyfrowymi wersjami fotografii współczesnych (45 prac). Stosunkowo rzadko wykorzystywane są e-książki, w analizowanym okresie mieliśmy tylko 35 takich prac. Sporym udogodnieniem dla odbiorców okazuje się elektroniczny dostęp do aktualnych dokumentów administracji państwowej (25 prac). Liczebność prac zawierających odwołania do zdigitalizowanych obiektów fizycznych przedstawiono w tabeli 18.

³⁹ Oznacza to, że autorzy odwołali się do e-słowników przynajmniej jednokrotnie.

Tabela 18. Liczba prac zawierających odwołania do różnych typów zdigitalizowanych obiektów dziedzictwa kulturowego

Typy zdigitalizowanych zbiorów	Zasoby biblioteczne	Zasoby archiwalne	Zasoby audiowizualne	Zasoby muzealne	Zabytki	Inne
N	38	42	9	16	5	12
% dla N=200	19,00%	21,00%	4,50%	8,00%	2,50%	6,00%

Źródło: badania własne

Autorzy prac najczęściej korzystali ze stron ze zdigitalizowanymi zasobami archiwalnymi (42 prace) i zasobami bibliotecznymi (38 prac). Rzadziej odwoływali się do zasobów muzealnych (16 prac) i zasobów audiowizualnych (9 prac). Sporadycznie sięgali do cyfrowych odwzorowań zabytków (zaledwie 5 prac). Kategoria *Inne* objęła strony z artykułami naukowymi, anegdotami, mapami z Wikipedii i wizualizacją wystawy w muzeum (jedno odwołanie).

Analizie poddano również sposoby wykorzystania zasobów. W 95 pracach (708 razy) autorzy zamieścili tekstowy opis zdigitalizowanego obiektu, w 62 pracach (427 razy) cyfrowe odwzorowanie cytatu tekstowego i w 57 pracach (515 razy) kopie grafiki, zdjęcia lub fotografii. Transkrypcje nagrań wideo i audio były wykorzystywane przez autorów prac sporadycznie, odpowiednio: w 7 pracach 30 razy i w 2 pracach 2 razy. Poniższa tabela prezentuje skalę tego zjawiska.

Tabela 19. Liczba i typ form wykorzystania cyfrowych odwzorowań w pracach magisterskich

Forma odwołań	Cytat tekstu	Kopie grafiki, zdjęcia, fotografii	Tekstowy opis obiektu	Transkrypcja nagrania audio	Transkrypcja nagrania wideo
Liczba prac / Liczba odwołań	62 / 427	57 / 515	95 / 708	2 / 2	7 / 30

Źródło: badania własne

WNIOSKI Z BADAŃ

Przeprowadzona analiza zróżnicowanego materiału badawczego pozwala na wyciągnięcie poniższych wniosków.

A PRAWODAWSTWO W ZAKRESIE DIGITALIZACJI I UDOSTĘPNIANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

- W badanym okresie nastąpił znaczny wzrost liczby dokumentów prawnych dotyczących różnych aspektów związanych z dziedzictwem kulturowym. Najważniejsze dokumenty dotyczące digitalizacji powstały w latach 2005–2008 oraz 2013–2014.
- Podejście do dziedzictwa kulturowego w politykach europejskich i krajowych (na które te pierwsze mają duży wpływ) w latach 2004–2014 ewoluowało. W dokumentach europejskich ich autorzy początkowo skupiają się na (1) regulacjach w zakresie ujednoczonych zasad digitalizacji i cyfryzacji (2004–2006), następnie na (2) definiowaniu różnych obszarów dziedzictwa (biblioteki cyfrowe, zasoby audiowizualne etc.) oraz kwestiach udostępniania dziedzictwa (2007–2010), a w ostatnim okresie na (3) ekonomicznym znaczeniu dziedzictwa postrzeganego jako osobny sektor w gospodarce, źródło kreatywności i innowacji społecznych (2011–2014). W dokumentach polskich autorzy początkowo skupiają się na (1) tradycyjnie rozumianych zasobach w postaci zabytków, pomników historii i muzealiów oraz potrzebie digitalizacji dziedzictwa narodowego (szczególnie w latach 2004–2006), (2) ogólnokrajowej strategii digitalizacji dziedzictwa oraz udostępniania zbiorów, (3) szerokim dostępem do dziedzictwa, upowszechnianiu, pobudzeniu aktywności i społecznej partycypacji w dziedzictwie.
- Pojęcie dziedzictwa w dokumentach europejskich odnosi się do wspólnego dorobku Europejczyków lub zróżnicowanego zbioru dóbr kultury pochodzących z krajów członkowskich UE. W dokumentach polskich używa się częściej pojęcia dziedzictwa narodowego rozumianego jako dobro wspólne, które decyduje o ciągłości i tożsamości wspólnoty narodowej.
- Europejska strategia w zakresie digitalizacji, zapisana w dokumentach prawnych, opiera się na koordynowaniu działań związanych z digitalizacją i udostępnianiem w internecie

cyfrowych kopii obiektów kulturowych pochodzących z poszczególnych państw członkowskich UE. Głównym miejscem dostępu do zasobów ma być cyfrowa biblioteka – Europeana.

- Polska strategia w zakresie digitalizacji opiera się przede wszystkim na skoordynowanej działalności powołanych do tego celu przez MKiDN agend (Centra Kompetencji ds. digitalizacji, profesjonalne repozytoria, pracownie digitalizacyjne), których najważniejszym zadaniem jest zwiększenie dostępności do zasobów dziedzictwa narodowego.
- W dokumentach europejskich więcej uwagi poświęca się celom związanym z rozwojem infrastruktury, upowszechnianiem nowych technologii w dziedzinie kultury (pytanie: „Jak digitalizujemy?”). W dokumentach polskich natomiast częściej pisze się o celach związanych z konserwacją obiektów, gromadzeniem i archiwizowaniem, a następnie digitalizowaniem i udostępnianiem zasobów w internecie (pytanie: „Co digitalizujemy?”).
- W analizowanym okresie rozwija się europejska struktura instytucjonalna, w ramach której realizowane są projekty digitalizacyjne. Najważniejsze instytucje w tej strukturze to Komisja Europejska i Europeana. Projekty digitalizacyjne rozproszone są w różnych programach ramowych, priorytetach i funduszach strukturalnych.
- W Polsce ścierają się „stare” (np. instytucje zarządcze w programach operacyjnych MKiDN) i „nowe” (np. Centra Kompetencji ds. digitalizacji) elementy struktury instytucjonalnej, w ramach której realizowane są projekty digitalizacyjne. Krajowe środki przeznaczone na ten cel wzrosły w latach 2007–2014 niemal dwudziestokrotnie, nakłady te są jednak znikome w porównaniu do unijnych.
- Polityka unijna i krajowa w zakresie udostępniania zasobów kulturowych w internecie kładzie nacisk na zwiększenie zakresu dostępności do tych zasobów oraz przeciwdziałanie cyfrowemu wykluczeniu, w szczególności w odniesieniu do grup takich jak: osoby niepełnosprawne, mieszkańcy małych miast i wsi, osoby o niskich kompetencjach związanych z korzystaniem z technologii informacyjno-komunikacyjnych. Postuluje się równy, demokratyczny i nieodpłatny dostęp do zasobów. Promowanie jak najszerszego dostępu do

zdigitalizowanych materiałów to nie tylko umieszczanie ich w sieci, ale przede wszystkim umożliwienie ich ponownego wykorzystania do celów komercyjnych i niekomercyjnych.

- Odbiorca procesów digitalizacji dziedzictwa nie jest precyzyjnie określony w analizowanych dokumentach („wszyscy”, „ogół społeczeństwa”, „obywatele UE”, „przyszłe pokolenia”). Wzmianki o odbiorcach pojawiają się rzadko, co może świadczyć o nikłym zainteresowaniu autorów dokumentów rzeczywistymi potrzebami odbiorców związanymi z digitalizacją.

B POLSKIE REPOZYTORIA CYFROWE I SPOSOBY ICH WYKORZYSTYWANIA

- Twórcy portali zawierających zdigitalizowane zasoby dziedzictwa kulturowego pochodzą głównie z województwa mazowieckiego (jedna trzecia portali), co może świadczyć o dużej koncentracji działań digitalizacyjnych wokół centralnych instytucji ogólnych.
- Najliczniejszą grupą wśród twórców badanych portali są przedstawiciele instytucji ogólnych (63%) – w tym instytucje samorządowe (głównie gminne) i państwowe. Niewielka liczba portali została utworzona w wyniku inicjatyw oddolnych podejmowanych przez grupy nieformalne, osoby fizyczne czy podmioty komercyjne.
- W badanym okresie rośnie liczba portali, które powstały w wyniku inicjatyw oddolnych, maleje zaś udział inicjatyw ogólnych.
- Obiekty udostępniane w polskich repozytoriach to przede wszystkim zasoby archiwalne, biblioteczne i muzealne, w niewielkim zaś stopniu audiowizualne i cyfrowe odwzorowania zabytków. W badanym okresie odsetek portali zawierających zasoby biblioteczne spadł, podczas gdy odsetek portali zawierających obiekty muzealne wzrósł trzykrotnie.
- Najwięcej zdigitalizowanych obiektów wykazują na swoich stronach przedstawiciele instytucji państwowych, najmniej – gminne instytucje samorządowe i fundacje nienadzorowane przez MKiDN, co może świadczyć o centralizacji procesu digitalizacji. Małe ośrodki gminne oraz inicjatywy oddolne odgrywają niewielką rolę, a ich zasięg jest ograniczony.

- W badanym okresie liczba zdigitalizowanych obiektów rośnie. Tempo wzrostu liczebności można oszacować na ok. 5% w każdym z trzech analizowanych okresów (2004–2006, 2007–2010, 2011–2014).
- Główną formą udostępniania obiektów cyfrowych użytkownikom jest technika 2D umożliwiająca oglądanie lub odtwarzanie zasobów. Jedynie pojedyncze portale przygotowują i publikują odwzorowania w technice 3D.
- W badanym okresie liczba portali udostępniających obiekty w technice 3D dynamicznie rośnie, zmniejsza się natomiast liczba portali udostępniających obiekty w technice 2D.
- Zdecydowaną większość portali cechuje niski stopień interaktywności (67%). Głównym kanałem interakcji pomiędzy twórcami i użytkownikami są portale społecznościowe, udział w wydarzeniu i możliwość zamieszczania komentarzy na portalu. Nie wykorzystuje się innych form interakcji – na przykład w obszarze edukacji (gry edukacyjne).
- Większość portali cechuje średni stopień dostępności do zasobów (60%). Niewiele portali spełnia standardy dostosowania strony do potrzeb osób niepełnosprawnych, tylko z części z nich można korzystać na urządzeniach mobilnych, nieliczne dostępne są w innych wersjach językowych.
- W ostatnich latach (2011–2014) zaobserwować można wzrost stopnia dostępności portali.
- Tylko 1 na 3 portale zawiera informacje na temat profilu użytkowników, są to najczęściej „wszyscy internauci”, przedstawiciele społeczności lokalnej, profesjonalści oraz pasjonaci jakiejś dziedziny.
- Najliczniejszą grupę wśród polskich repozytoriów stanowią portale utworzone przez instytucje ogólnokrajowe, które cechuje niski stopień otwartości na potrzeby użytkowników. Najmniej liczną grupę stanowią portale utworzone w ramach inicjatyw oddolnych o średnim i wysokim stopniu otwartości na potrzeby użytkowników.

C PRACE MAGISTERSKIE

- Częstotliwość wykorzystania źródeł internetowych w pracach dyplomowych w latach 2004–2014 wzrasta niemal dwukrotnie.
- Najczęściej wykorzystywane przez studentów portale internetowe to strony utworzone przez podmioty podejmujące inicjatywę oddolną (osoby fizyczne, grupy nieformalne).
- Studenci w analizowanych pracach dyplomowych odwołują się w głównej mierze do zasobów naturalnych (*born-digital*) – prawie trzykrotnie częściej niż do zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego.
- Studenci wykorzystują cyfrowe odwzorowania w pracy głównie w formie tekstowego opisu obiektu, cytatu tekstu oraz zamieszczają kopię grafiki czy zdjęcia.

W dziedzinie digitalizacji dziedzictwa kulturowego Polska znajduje się okresie przejściowym. Z jednej strony dynamicznie powstają ramowe rozwiązania prawne oparte na dyrektywach unijnych, powołano nową strukturę instytucjonalną i zrealizowano szereg projektów digitalizacyjnych. Z drugiej strony – weryfikacja użyteczności dostępnych portali z perspektywy użytkownika świadczy o dużej różnorodności efektów prac związanych z digitalizacją i upowszechnianiem dziedzictwa oraz braku jednolitego i spójnego systemu czy modelu działań. W obszarze polityk związanych z dziedzictwem kulturowym bez odpowiedzi pozostają najistotniejsze pytania, na które w zależności od kontekstu padają różne odpowiedzi: Po co digitalizować? Co digitalizować? W jaki sposób digitalizować? Dla kogo digitalizować? Odpowiedź na pierwsze pytanie często schodzi na dalszy plan w kontekście rozważań nad technicznymi możliwościami, jakie daje digitalizacja. Kluczowe wydaje się jednak pytanie ostatnie. Jak można wnosić na podstawie wyników naszych badań, twórcy portali w niewielkim stopniu uwzględniają potrzeby użytkowników, a oni sami mają raczej słabe kompetencje w zakresie możliwości wykorzystania zasobów dostępnych w internecie. Teza ta wymaga dalszych badań, które zrealizowane zostaną w ramach drugiego modułu projektu.

BIBLIOGRAFIA

Dzięglewski Mariusz, Juza Marta, *Praktyki i strategie upowszechniania i odbioru dziedzictwa kulturowego. Raport metodologiczny*, Wydawnictwo Małopolskiego Instytutu Kultury, Kraków, <http://e-sklep.mik.krakow.pl/ebooks/raport-metodologiczny-cdk.pdf> (dostęp: sierpień 2015).

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów dotyczący realizacji wieloletniego programu wspólnotowego mającego na celu zwiększenie dostępności, użyteczności i wykorzystania zasobów cyfrowych w Europie (program eContentplus), Bruksela 29.01.2007, KOM (2007) / 28, http://publications.europa.eu/resource/ellar/c42b5da7-50b1-4ae3-a8ca-d4e3cc587f87.0014.02/DOC_1 (dostęp: sierpień 2015).

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*, Bruksela 22.07.2014, KOM (2014) / 477, [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/com/com_com\(2014\)0477_/com_com\(2014\)0477_pl.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/com/com_com(2014)0477_/com_com(2014)0477_pl.pdf) (dostęp: sierpień 2015).

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, *Europejska agenda cyfrowa*, Bruksela, 26.08.2010, KOM (2010) / 245, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52010DC0245R\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52010DC0245R(01)) (dostęp: sierpień 2015).

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, *i2010: Biblioteki cyfrowe*, Bruksela 30.09.2005, KOM (2005) / 465, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52005DC0465> (dostęp: sierpień 2015).

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*, Bruksela, 22.07.2014, KOM (2014) / 477.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów w sprawie digitalizacji i udostępnienia w Internecie dorobku kulturowego oraz w sprawie ochrony zasobów cyfrowych, Bruksela, 24.08.2006, KOM (2006) / 3808, <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2006/PL/3-2006-3808-PL-F-o.pdf> (dostęp: sierpień 2015).

Komusińska Jagoda, *Kto jest odpowiedzialny za digitalizację – organizacja i finansowanie cyfryzacji polskiej kultury*, http://ekultura.org/wp-content/uploads/2014/09/ekspertyza_koordinacja-dzia%C5%82a%C5%84-digitalizacyjnych.pdf (dostęp: sierpień 2015).

Konkluzje Rady w sprawie digitalizacji i udostępniania w Internecie dorobku kulturowego oraz w sprawie ochrony zasobów cyfrowych (2006/c 297/01). Dz.U. UE z dnia 7.12.2007, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/pl/oj/2006/c_297/c_29720061207pl00010005.pdf (dostęp: sierpień 2015).

Konkluzje Rady z dnia 20 listopada 2008 roku w sprawie europejskiej biblioteki cyfrowej Europeana (2008/c 319/07), Dz.U. UE z dnia 13.12.2008, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=OJ:C:2008:319:TOC> (dostęp: sierpień 2015).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, 2.04.1997, opracowano na podstawie: Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483; 2001, nr 28, poz. 319; 2006, nr 200, poz. 1471; 2009, nr 114, poz. 946, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483> (dostęp: sierpień 2015).

Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie zielonej księgi *Prawo autorskie w gospodarce opartej na wiedzy*, KOM (2008) / 466, Dz.U. UE z dnia 22.09.2009, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52009AE0613> (dostęp: sierpień 2015).

Prawne aspekty digitalizacji i udostępniania zbiorów muzealnych przez Internet, zespół ekspertów powołany przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, grupa ds. prawnych aspektów udostępniania danych muzealnych przez Internet, red. Helena Rymar, Zbigniew Smoter, Barbara Szczepańska, dr Alek Tarkowski, Dominika Urban, dr Zofia Zawadzka,

Warszawa 2013, http://digitalizacja.nimoz.pl/uploads/zalaczniki/Prawne_aspekty_digitalizacji_i_udostepniania_NIMoz_2013.pdf (dostęp: sierpień 2015).

Program digitalizacji dóbr kultury oraz gromadzenia, przechowywania i udostępniania obiektów cyfrowych w Polsce 2009–2020. Raport o stanie kultury, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2009.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 maja 2006 roku w sprawie szczegółowych zasad i trybu gromadzenia, ewidencjonowania, kwalifikowania, klasyfikacji oraz udostępniania materiałów archiwalnych tworzących zasób jednostek publicznej radiofonii i telewizji, Dz.U. 2006, nr 98, poz. 680, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20060980680> (dostęp: sierpień 2015).

Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju, Warszawa 2012, <http://uniaeuropejska.org/strategia-rozwoju-kraju/> (dostęp: sierpień 2015).

Uchwała nr 173/2013 Rady Ministrów z dnia 8 października 2013 roku zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego Kultura+, http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20131105RM-111-175-13_posiedz_uchw_nr_173_RM_z_2013.pdf (dostęp: sierpień 2015).

Uchwała nr 213/2012 Rady Ministrów z dnia 27 grudnia 2012 roku zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego Kultura+, <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/legislacja/archiwum/programy-wieloletnie/program-wieloletni-bdquokulturardquo.php> (dostęp: sierpień 2015).

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dz.U. 1983, nr 38, poz. 173, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19830380173> (dostęp: sierpień 2015).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. z dnia 17.09.2003, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20031621568> (dostęp: sierpień 2015).

Zalecenie Komisji z dnia 27 października 2011 roku ws. digitalizacji i udostępniania w Internecie dorobku kulturowego oraz Zalecenia Komisji z dnia 29 października 2011 roku ws. zasobów cyfrowych (2011/711/UE), Dz.U. UE z dnia 29.10.2011, http://www.prawoautorskie.gov.pl/media/download_gallery/Zalecenie%20-%20digitalizacja.pdf (dostęp: sierpień 2015).

Zaproszenie do składania wniosków – program Kultura (2007–2013), Wdrożenie działań programowych: wieloletnie projekty współpracy, działania w ramach współpracy, działania specjalne (kraje trzecie) oraz wspieranie podmiotów działających w dziedzinie kultury na szczęblu europejskim (2012/C 286/16).

Zarządzenie nr 23 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 września 2010 roku w sprawie powołania zespołu do spraw polityki audiowizualnej i cyfryzacji w dziedzinie kultury w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Dz.U. MKiDN z dnia 30.09.2010, poz. 40, http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20100930_Tekst_z_23.pdf (dostęp: sierpień 2015).

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 września 2014 r. w sprawie wytycznych do programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na rok 2015, Dz.U. MKiDN z dnia 29.09.2014, <http://imit.org.pl/uploads/Zam%C3%B3wienia%20kompozytorskie%202015-2016%20-%20Wytyczne.pdf> (dostęp: sierpień 2015).

